

İRAN’DA YAŞAYAN AZERİ TÜRKLERİ VE BUNLARA YÖNELİK POLİTİKALAR

Sunuş

Son dönemlerde Ortadoğu bölgesinde önemli bir aktör olarak karşımıza çıkan İran **istikrarlı** bir devlet görüntüsü vermesine rağmen sınırları içerisinde zaman zaman etnik grupların protestolarıyla karşılaşabilmektedir. Özellikle Arap **Baharıyla** beraber **birçok** Ortadoğulu **devletlerde** etnik ve dini grupların ayaklanması dikkate alındığında İran iç ve dış politikasında ağırlıklı olarak Bahar’ın kendisini etkilemesini engellemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bir yandan Irak ve Suriye’deki çatışmaların tarafı olarak mevcut durumu kendi lehine çevirmeye çalışırken diğer yandan sınırları içerisindeki etnik ve dini gruplardan gelebilecek tehditleri bastırmaya çalışmaktadır. Bu durum özellikle İran’ın en büyük etnik grubu olan **Azeri Türklerinden** yönetimi rahatsız edecek talepleri dile getirmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Kavram Tartışması

Çalışmaya geçmeden önce İran’da yaşayan Türk nüfusunun nasıl adlandırılacağı konusunun tartışılması gerekmektedir. Zira İran’da yaşayan bu nüfusun adlandırılmasıyla ilgili, kavram çeşitliliği mevcuttur. Öncelikle çalışmaya konu olan halka İran Türkleri mi yoksa İran Azerileri mi denmesi gerektiği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Kavramın tarihsel yolculuğuna baktığımızda İran’daki etnik yapı ile diğer ülkelerdeki etnik yapılar ile farklılık arz ettiği söylenebilir. Dinler Tarihi uzmanı Mehmet Alıcı, bu farklılığın sebebini, yüz yıl öncesinin İran’ında meydana gelen Meşrutiyet Devrimi (1906) ile birlikte “Millet-i İran” (İran Milleti) kavramının ortaya çıkması olarak görmektedir. Bu kavramla birlikte herkes kendisini İran üst kimliği üzerinden temsil etmeye başlamıştır. Dolayısıyla İran’da yaşayan bir Türkün Azerbaycan Cumhuriyeti’ni savunmak gibi bir zorunluluğu veya gayesi yoktur. Burada vurgulanması gereken yeni bir kavram olarak Milleti-i İran ile ülkedeki farklı grupları tek bir çatı altında toplamanın gaye edinmiş olmasıdır. Ancak yaşanan güncel gelişmeler ve yeni tartışmalar söz konusu nüfusun nasıl adlandırılacağı hususunu yeniden tartışmaya açmıştır. Öncelikle BBC Farsça servisi konuyla ilgili yaptığı değerlendirmelerde İran’da yaşayan nüfus için “İran Türkleri” tabirini kullanmıştır. Bu görüşün yanı sıra İran’da yaşayan Türklerin de kendilerine “Azeri” denmesinden hoşlanmadıkları ve kendilerini İran’da yaşayan “İran Türkleri” olarak gördükleri söylenebilir. Ancak İran’da yaşayan Azeri Türkleri de kendilerini tanımladıkları iki farklı görüş mevcuttur. Birincisi, mevcut İran sistemine entegre olmuş ve Şiilik kavramını ön planda tutanlar kendilerinin –tarihi kanıtlar da ileri sürerek- “İran Azerileri veya Azeri İranlılar” olarak tanımlayan görüştür. İkinci grupta yer alan görüş ise milli

duyguların ön planda olduğu ve sistem dışı kalanların kendilerini “Türk” olarak tanımladıkları görüştür. Bu ve benzeri nedenlerle söz konusu çalışmada, kavramla ilgili birden çok isim zikredilecektir. Objektif bir değerlendirme olması açısından ve konuyla ilgili dile getirilen bütün görüşleri kapsamı açısından söz konusu çalışmada “İran’da yaşayan Azeri Türkleri” başlığı tercih edilmiştir. Söz konusu kavram tartışması, siyasetçiler, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimcilerden ziyade öncelikle antropologların araştırıp tartışması gereken bir konu olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca İran birden fazla etnik ve dini grubu kapsadığından dolayı bunu zaman zaman zayıf noktası olarak görmekte ve diğer devletler tarafından bu durumun kullanılmasını engellemek için çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere, Irak ve Suriye’de Şiilik inancını yaymaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmalara özellikle Arap Baharı’nın Suriye ve Irak’ı etkilemesinden sonra ağırlık verdiğini gözlemlemek mümkündür.

Ankara Strateji Enstitüsü Araştırmacılarından Ebru Aydın ve Cemalettin Taşken tarafından hazırlanan *İran’da Yaşayan Azeri Türkleri ve Bunlara Yönelik Politikalar* isimli çalışma, ağırlıklı olarak İran’ın Azerilere yönelik tutumuna, Azerilerin bu tutumlar karşısındaki faaliyetlerine ve rejimden istenen taleplere değinmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleriyle ve İran Devletiyle karşılıklı ilişkileri incelenmektedir.

Ankara Strateji Enstitüsü olarak “İRAN’DA YAŞAYAN AZERİ TÜRKLERİ VE BUNLARA YÖNELİK POLİTİKALAR” başlıklı bu önemli çalışmayı kamuoyuna, politika yapıcılara ve bilim dünyasına saygı ile arz ederiz.

Özet

İran nüfusunun yaklaşık üçte birine tekabül eden Azeri Türkleri’nin büyük bir kısmı, İran’ın kuzeydoğudaki Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Erdebil vilayetlerinde yaşamaktadır. Azerbaycanlılar İran’da Azeri nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeleri çoğu zaman Güney Azerbaycan, daha önce Rus İmparatorluğu’na ait olup şimdi bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’ni oluşturan Aras nehrinin kuzeyindeki toprakları “Kuzey Azerbaycan” olarak adlandırmaktadırlar.

İran’da 1925 yılına kadar, yani Kaçar Hanedanlığı’nın sona erip Pehlevi Hanedanlığı kurulana kadar, İran kimliği Fars kimliği üzerinden değil İran’da yaşayan etnik kimlikler

üzerinden tanımlanmıştır. Esasında İran'daki siyasi liderlerin çoğunlukla Türk etnik kökenden gelmesinden ötürü Türklüğün daha yaygın olduğunu söylemek mümkün. Öyle ki, Türk ve Farsî unsurlar rejimin elit sınıfını oluşturmuş ve her iki temel kültür de ülkenin siyasi ve kültürel varlığına katkıda bulunmuştur. Ayrıca İran tarihinin büyük bir kısmında ülkenin başkentleri bugünkü Kuzey Azerbaycan'da yer almıştır. Nüfusunun çoğunluğu Azerilerden oluşan İran'ın en büyük şehri Tebriz 1920'lere kadar ülkenin başkenti ve önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Ancak 1925 yılı itibariyle yönetimi ele geçiren Pehlevî Hanedanlığı, İslam öncesi döneme ve Fars kimliğine vurgu yapan politikalar takip etmesi ise Fars kimliğinin diğer etnik kimliklerle rekabet içerisine girmesini de beraberinde getirmiştir.

İran'da etnik azınlıkların kültürel hakları ve siyasi faaliyetleri hem Pehlevî Hanedanlığı (1925-1979) ve 1979 sonrası kurulan İran teokratik yönetim döneminde katı bir biçimde sınırlandırılmıştır. Hem Pehlevî döneminde hem de 1979 sonrası kurulan İran siyasi sisteminde azınlık mensuplarına Farsça dışındaki dillerde eğitim yapan okullar kurma hakkı verilmemiş, basın ve yayıncılık alanlarındaki hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır.

Bugün gelinen noktada ise İran'da yaşayan Azerî Türkleri'nin çoğu, hem etnik kimliklerini hem de İran **kimliğini** beraber yaşatılabileceğine inanmaktadır. Buradaki en önemli etken milli kimliğin İranîlik ve Şiîlik üst kimliğinin etkisi altında olmasıdır. Dolayısıyla bu kesim içinde yer alan herkes etnik kimliklerinin siyasal ifadesi için fiili bir çaba göstermemektedir. Ancak özellikle 1990'ların başlarından bu yana İran'da yaşayan Azerî Türkleri, zaman zaman İranîlik ve Şiîlik kimliğinden bağımsız etnik kimliğe vurgu yapan tepkiler ortaya koymaktadır. Azerîlerin rejimin tutumundan rahatsızlıklarını dile getiren protestolar ise İran yönetimi güvenlikçi yöntemlerle kontrol altına alınmaktadır. Bu durum kültürel ve siyasi hak talebinde bulunan Azerîleri belli dönemlerde ürkütse de zaman zaman kendilerine yönelik haksız ve küçük düşürücü davranışları protesto etmekten alıkoyamamıştır.

Giriş

Tarihsel süreçten yola çıkıp günümüze gelindiğinde İran, etnik anlamda homojen olmayan yapısıyla dünya üzerindeki sayılı devletlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle jeostratejik bir önem arz eden İran etnik, dini ya da dilsel anlamda farklılıklar içermesine rağmen Farslılık, nüfusun yaklaşık yarısına tekabül etmektedir. İran'ın bölgede mevcut güvenlik sorunu yaşadığından dolayı etnik zenginliğini toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algıladığı düşünülmektedir.

İran Devrimi ile özgürlükçü bir sistemin oluşacağını ümit eden etnik gruplar devrimi tüm güçleriyle desteklemişlerdir. Ancak devrimden sonra hayal kırıklığı yaşanmıştır. Bunun da öncelikli nedeni devrimin ardından Şah döneminden kalma baskıcı ve kimliksizleştirme politikaların devam etmesidir. Öyle ki, İran’da 1979 rejiminden günümüze etnik gruplara uygulanan politikalar bugün hala tartışılmaktadır. İran hükümetinin diğer milletlerin kimlik hassasiyetlerini görmezden gelerek “Şii Milliyetçiliği” üzerinden hareket ettiğine dair iddialar ve etnik unsurların bu konudaki rahatsızlıkları mevcuttur.

“İran’da Azeriler ve Azerilere Yönelik Politikalar” başlıklı bu raporda öncelikle Güney Azerbaycan’ın tarihsel arka planına, İran’daki Azerilerin faaliyetlerine, İran’daki Azeriler ile Azerbaycanlı Azerilerin, İran rejimi ile azınlık Azeriler arasındaki ilişkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran’daki Azerilerin ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti’nin ilişkisine değinilecektir.

1. Tarihsel Sürec

İran’da yaşayan farklı milletlerin farklı dönemlerde karşılaştıkları politikaları anlamak için öncelikle İran’ın özellikle yakın tarihi süreçteki Kavmiyet anlayışını irdelemek gerekmektedir. Zira İran’daki “Kavmiyet” anlayışı, dönemsel şartlara bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Pehlevi dönemi İran’ına baktığımızda, Batı etkisiyle hareket eden Pehlevi rejiminin İran’ın dini boyutunu dikkate almaması ve Batı kültürünün toplum üzerindeki etkisini iyiden iyiye hissettirmesi, ülkedeki milliyetçi söylemi yükseltmiş ve “kadim İran” vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle de İran’da azınlık sorunu ve bu konudaki ilk tartışmalar Pehlevi döneminde ortaya çıkmıştır.¹

Pehlevi öncesi döneme baktığımızda azınlık tartışmalarının belirgin olmamasının en önemli sebebi ise yerel otoritelerin güçlü olmasıdır. Bayram Sinkaya, İran’da azınlık sorununun merkezi devlet güçlenmeye başladıktan sonra baş gösterdiğini vurgulamaktadır.² Zira yöresel geleneklerle yetişen ve farklı kültürlere ait İran vatandaşlarının eğitim ve askerlik gibi süreçlerde Farsça öğrenmesi, İran’da azınlık kavramını yeni bir boyuta taşımıştır. Bu durum bir taraftan İran’ın farklı bölgelerinden gelen insanların kaynaşmasını sağlarken diğer taraftan milli bir bilincin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla modern devletin Fars dili ve kültürünün üzerine kurulması azınlık sorununu da beraberinde getirmiştir. Uluslararası

Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi, Şiiilik ve Kürt Çalışmaları Uzmanı Dr. Kaan Dilek'e göre ise bu hususta asıl can alıcı mesele, İranlılık ve İran kimliğinin bu coğrafyada oluşturduğu kültürel yapı ve siyasal düzenin "İranlılık" üzerinden şekilleniyor olmasıdır.³ Ayrıca bu durum birçok etnik grubun İranlı görülmesine neden olduğundan bu grupların azınlık boyutu gözden kaçırılmaktadır.

İran'ın azınlık anlayışı yalnızca gayrimüslimlerle sınırlıdır. Resmi olarak yalnızca gayrimüslimlerin azınlık olarak tanınmasındaki esas nedenin irdelenmesi hususunda ise farklı değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Uluslararası ilişkiler uzmanı ve İran'ın eski Dışişleri Bakanlığı görevlisi Ahmed Haşimi'ye göre bu kategoride yer alan azınlıkların yani gayrimüslim azınlıkların sayısı çok az olduğu için (resmi verilere göre yüzde 2) Azerbaycanlı Türkler ("Azeri" sözcüğünün başka bir amaçla kullanıldığı kanaatinde olan İran'daki Türkler bu kelimeye biraz hassasiyetle yaklaşarak daha çok kendilerini Türk olarak tanımlamaya çalışırlar), Kürtler, Arap, Beluç ve Türkmenler gibi belli bir coğrafi konumda çoğunluk teşkil etmeyerek, sınır bölgesinde yaşamadıkları ve sınırın karşı tarafında soydaşları olmadığı için İran yönetimi tarafından bir tehlike unsuru olarak görülmemektedir.⁴ Örneğin, Haşimi'ye göre, Tahran ve İsfahan'da yaşayan Ermeni ve Yahudi toplulukları ve Yezd şehrinde yaşayan Zerdüştiler tehlikeden ziyade İran İslam Cumhuriyeti tarafından propaganda için kullanılan dini azınlıklardır. Zira Tahran yönetimi, bu gruplardan bir vitrin oluşturarak, İran'da hak ve özgürlüklerin var olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. İran'ın yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak görmesini Turgut Demirtepe İslam Anayasası ile bağlantılı görmektedir.⁵ Demirtepe, Şiiilik inancına dayalı bu anayasada yurttaşlık tanımlamasında laik temelden ziyade din temelli bir ayrıma gidildiğini ve burada yurttaşlara etnik açıdan bakılmadığını belirtmektedir. Bu ayrımın hukuk önünde kesin olarak bir ayrımcılığı beraberinde getirmediğini belirten Demirtepe, İslam'a dayalı bir yönetimin kaçınılmaz olarak İslam'a dayalı bir tanımlamayı beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.

1979 Devrimi her ne kadar kapsayıcı bir "ana gövde" gibi lanse edilse de Şah rejimini devirip başarıya ulaşmasıyla birlikte kontrolü ele alan muhafazakâr kesim yeni Mollalar, Fars kimliğini merkeze alan Şii üst kimliğine dayalı ideolojiyi hayata geçirmeye çalışmış ve etnik unsurlara karşı tutumuyla ilgili Şah rejiminden farklı bir politika benimseyememişlerdir.⁶ Sinkaya'ya göre devrim sonrası yönetim, Şah dönemine göre azınlık hakları açısından daha demokratik bir ortam sunmuş ve bu dönemde azınlıklar kısmen de olsa baskı altından kurtularak televizyon ve gazete yayını gibi fırsatlar elde edebilmişlerdir. Ancak bu kısıtlı imkânlar siyasal hak talep etme söylemini beraberinde getirince merkezi yönetimin bunu kabul etmesi olanaksız

olduğu için azınlıklar üzerindeki siyasi baskı da giderek artmıştır. Ayrıca İran milliyetçiliğinin ve hâkim Fars dilinin, edebiyatının ve kültürünün İran’da yaşayan neredeyse tüm etnik grupları kapsamasının, Tahran’ın bu grupları daha kolay yönetmesine zemin hazırladığını düşünen Dilek, Tahran’ın, İran medeniyet havzasında yer alan tüm toplulukları İranî olarak gördüğünü vurgulamıştır. Birçok farklı grup da kendi içinde İran kimliğini benimsemiş ve bununla özdeşleşmiş durumdadır. Ahmet Haşimi’ye göre farklı azınlık gruplarının sisteme uyum sağlamasındaki en önemli etkenlerden birincisi, İran’da devlet geleneğinin köklü olmasıdır. İkinci önemli etken ise, Şii inanç ve anlayışın pekiştirici bir güce sahip olmasıdır. Örneğin Pehlevi döneminde bütün İranlıların “Aryan” ırkından olduğunun altını çizen bir milliyetçilik anlayışı vardı. Devrim sonrası ise bu anlayışın etkisinin azaltılarak onun yerine “Şiilik” anlayışı yerleştirilmeye çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Ancak Demirtepe, Moskova’daki (bazı kaynaklara göre 130 bazılarına göre ise 160) etnik grup ile kıyaslayınca İran’daki farklı azınlık gruplarının rakamsal olarak abartılmaması gerektiğini ifade etmektedir. İran’da etnik homojenliğin olmadığını ifade eden Demirtepe’ye göre Moskova’daki etnik gruplar sayıca fazla olmasına rağmen yüzde 80’inin Rus olduğu söylenebilir ancak İran’daki grupların kendilerini bu denli yoğun Fars kimliği ile tanımladığını söylemek mümkün değildir. Nitekim yüzde 25-30’larda Azeri ve yüzde 10’larda Kürtlerin varlığı İran nüfusunun yüzde 40’ına tekabül etmektedir. Dolayısıyla da etnik bir heterojen yapı söz konusudur. Bu heterojen yapı içerisinde bütünlüğün nasıl sağlandığına bakmanın daha sağlıklı olacağını belirten Demirtepe, bunun da Şiilik ile sağlandığını ifade etmektedir. Haşimi’nin konuyla ilgili verdiği örnek de Demirtepe’nin fikrini destekler niteliktedir. Haşimi’ye göre İran’da milliyetçi ve laikliği ile bilinen İran Ulusal Cephesi Genel Başkanı Abdolali Adib Boroumand, İran’ın toprak bütünlüğünü Şii inancına borçlu olduğunu ve İran Ulusal Cephesi’nin esas üyelik şartlarından birinin Şii inancına ait olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca BBC Farsça uzmanlarından Massoud Behnoud’a göre Şiilik, İranlı bir aydın ve entelektüel olmanın en temel şartıdır. Haşimi’ye göre her iki örnek laikler, azınlıklar ve bilhassa Sünniler tarafından her ne kadar tepki alsa da aslında bu durum Şiiliğin, İranlılık ve İran milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.

İran’da milliyetçi akımlar ve ulus-devlet anlayışının son dönemlerde yükselmesinin öncelikli nedeni ise okuma yazmanın ve gazete alımlarının 1950 ve 1960’lardan sonra artmaya başlamasıdır.⁷ Bu çerçevede paradoksal olarak modernleşmenin İran halkına yayılması İslam Cumhuriyeti altında olmuştur. Nitekim 1979 yılına kadar halkın büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmemekteydi. Okullaşma oranı kadın erkek fark etmeksizin devrimden sonra artmaya

başlamıştır. Bu nedenle de milliyetçi söylemlerin artması İran İslam rejimine denk gelmiştir. Yukarıda anlatılanlar bağlamında İran'daki Azeriler değerlendirildiğinde ise şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Öncelikle Güney Azerbaycan topraklarının uzunca bir süre İran sınırları içerisinde olması nedeniyle bölgenin etnik ve dini yapısına dair yapılacak bir inceleme için İran genelinden Güney Azerbaycan özeline inmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Tarihsel sürecin başlangıcına bakıldığında Oğuz Türkleri'nin Selçuklu Yönetimi altında 10. ve 11. yy'da gruplar halinde Azerbaycan'a göç ettikleri görülmektedir. Bu göçle birlikte bölgede Türk ve Fars unsurlarının karışarak ortak bir kültür ve edebiyat oluşturduğunu söylemek mümkündür. 10. ve 11. yy'dan 19. yy'a Azerbaycanlı şairlerin hem Fars hem de Azerbaycan dilinde eser verdikleri görülmektedir.⁸ Bölgenin Kuzey ve Güney diye ikiye ayrılması; 1813 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile İran'ın, Kafkasya'nın büyük bir kısmını Rusya'ya bırakması, 1828 tarihindeki Türkmençay Anlaşması ile de Kafkasya'nın tamamından çekilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde Kuzey Azerbaycan önce Çarlık Rusya'nın boyunduruğunda Kafkas Azerbaycan'ı, sonra Sovyet Rusyası yönetimi altında Sovyet Azerbaycanı olarak varlığını sürdürmüştür.

Bölgeye Safavi Devleti'nden itibaren bakıldığında ise Şah İsmail'in Safavi Devleti, Nadir Şah'ın Afşar hükümdarlığı ve Kaçar Hanedanlığı dönemlerinde Türkler, devletlerin hâkim ve kurucu aktörü olmuşlardır. Ancak zamanla yaşanan gelişmelerden ötürü Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan Türkleri Rus yönetimi altına girerken, güneydekiler İran yönetiminin kontrolünde kalmaya devam etmişlerdir.⁹ Günümüzde İran'da yaşayan İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin, Kaçarlar döneminde meydana gelen bu bölünmenin bir parçası olduklarını söylemek mümkündür. Hemen hemen on asır boyunca İran yönetimini elinde bulunduran kesim içinde önemli bir konuma sahip olan Azeri Türkleri'nin Kaçarlar dönemindeki durumundan bahseden M. Emin Resulzade, "Ne Rusya'daki gibi mahkûm ne de Türkiye'deki gibi hâkim bir millet" olduklarını, Farslarla hukuk önünde eşit birer vatandaş olarak aynı haklara sahip olduklarını belirtmiştir. Resulzade ayrıca, Kaçar hükümdarlarının Türk olmalarına karşın Türklere özel hak ve yetkiler bahşetmediği gibi, Farsların baskı yapmasına da müsaade etmediklerini belirtmiştir.¹⁰ Bu durum 1925 yılına kadar devam etmiş, Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılıp Rıza Pehlevi'nin Şah olmasıyla birlikte İran'da Türk idaresi de son bulmuştur. Bu tarihten sonra İran'ın farklı coğrafyalarında yaşayan çeşitli Türk unsurları Fars milliyetçiliğine dayalı İran Devleti'nde azınlık olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Ancak özellikle Pehlevi dönemi, Farslardan sonra en büyük etnik grup olan Azeriler adına

sıkıntılı günlerin başladığı dönemdir. Azeriler, bu dönemde kendilerine ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapan Şah'ın baskıcı yönetim anlayışına karşı mücadele yürütmüşlerdir.

Pehlevi dönemine (1925-1979) kısaca bakıldığında İran'da yaşayan Azeri Türkleri, üç farklı kimliğe eğilim göstermişlerdir. İlk grup Fars dili ve kültürüne uyum sağlama eğilimi taşıyan gruptur ve bu grup, İran'ın tüm vatandaşlarının tek çatı altında birleşebileceğine inanmıştır. İkinci grup ise İran kimliğini etnik üstü nitelikte gören ve bu kimliği, Fars kimliğiyle özdeşleştirmeyen gruptur. Bu grubun en dikkat çekici özelliği ise, İran Devlet kimliği ve Azerbaycanlı etnik kimliğini aynı anda savunmuş olmasıdır. Üçüncü ve son grup ise, sosyalist ve komünist ideolojileri ön plana alarak sınıf kimliğini ortaya çıkarmayı gaye edinmiştir.¹¹

Pehlevi hanedanlığının baskıcı yönetim anlayışıyla beraber İran'da yaşayan Azeri Türkleri, kendi kültür ve geleneklerini sürdürmek adına farklı girişimlerde bulunmuşlar ve bu doğrultuda 1920 yılında Muhammed Hıyabani önderliğinde Azadistan Devleti, 1945'te Cafer Pişaveri önderliğinde Azerbaycan Özerk Hükümetini kurmuşlardır. Ancak bu hükümetler, Tahran'ın sert tepkisiyle karşılaşarak bir yıl içinde ortadan kaldırılmıştır. Bunların yanı sıra bir yıllık ömrü olan Azerbaycan Özerk Hükümeti'nde (1945-1946) Türkçe eğitim veren Tebriz Üniversitesi kurulmuş, Türkçe kitap, dergi ve gazete yayınlanmış ve Tebriz radyosunun bir yıllık yayın hayatı bile olmuştur.¹² Pehlevi Hanedanlığı'nın 1979 Devrimi'yle son bulmasının ardından Humeyni'nin, bir kısmını sürgün hayatında planladığı devlet sistemini hayata geçirmesi ve Şii inancına dayalı olarak kurulan (teokratik) İran İslam Cumhuriyeti'nde Fars milliyetçiliğine dair uygulamalara devam edilmiş, 1979 Devrimi'nin ana aktörlerinden biri olan İran Türkleri/Azerbaycan Türkleri, bu tarihten sonra da bu uygulamalarla karşı karşıya kalmışlardır.

Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması, İran'daki Azerileri etkilemiş ve milli kimliklerini yaşatma ve devam ettirme hususunda daha cesur adımlar atılmasının yolunu açmıştır. 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise İran'daki Türkler arasında milliyetçilik söylemi hızla yayılmış ve Mahmut Ali Çehreganlı liderliğinde Güney Azerbaycan Milli Uyanış (Oyanış) Hareketi (GAMOH) kurulmuştur. ABD ve Avrupa'ya bir takım ziyaretler düzenleyen Çehreganlı, gittiği yerlerde Türklerin bölgede yaşadığı sıkıntıları anlatmaya çalışmıştır. İran'daki Türkler ise, İran'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde bir takım etnik haklar talep etmişlerdir. Bu amaçla yola çıkan İranlı Türk entelektüeller, İran anayasasının 15. ve 19. maddeleri çerçevesinde hazırladıkları bir takım hakların tanınmasına dair talep raporunu dönemin Cumhurbaşkanı

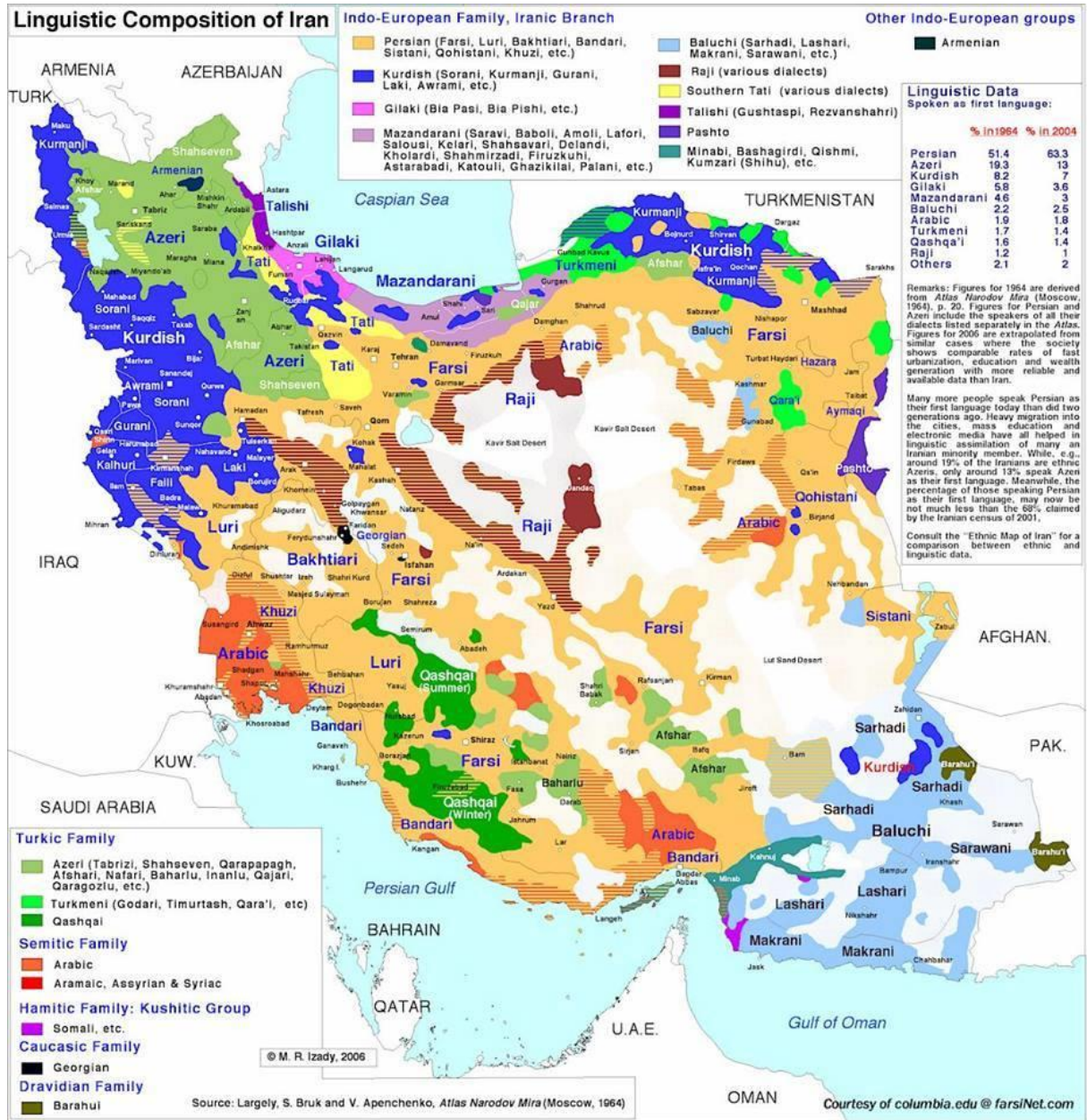
Muhammed Hatemi'ye iletmislerdir. 4 maddeden oluşan bu kısa hakların içeriği aşağıdaki gibidir;

- Türklerin yaşadığı bütün yerleşim merkezlerindeki okullarda Türkçe eğitim yapılması,
- Radyo ve televizyonlarda bilimsel ve teknik konularda Farsçayla birlikte Türkçe programlara da yer verilmesi,
- Üniversitelerde Azerbaycan Türkçesinde dil ve edebiyat öğretimine müsaade edilmesi,
- Çocuklar ve gençlerin zihinsel gelişiminde Türkçe ocuk edebiyatı yayınına müsaade edilmesi.¹³

Yukarıda da görüldüğü üzere İran'daki Türklerin o dönemde İran yönetiminden talep ettiği yenilikler, dil ve kültürel alanlarda olmuştur. Zira İran İşlam Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesinde herhangi bir etnik grup veya kabileye dâhil olan tüm bireylerin eşit haklardan faydalanabileceği, bunun yanında renk, ırk ve dil gibi faktörlerin herhangi bir ayrıcalık bahşetmeyeceği hususunda garanti verilmiştir.¹⁴ Anayasanın 15. maddesinde ise, Farsçanın resmi dil ilan edilmesinin yanı sıra, okullarda Farsçanın yanında bölgesel ve kabile dillerinin kullanılmasına da müsaade edilmiştir.¹⁵ Tüm bunlarla birlikte Anayasada tanınan hakların uygulamasına dair yayınlanan makale ve dergilerde İran hükümetinin konuya yaklaşımı ve eksikleri uygun bir üslupla değerlendirilmeye çalışılmaktadır.¹⁶

1.1. **Güney Azerbaycan'nın Coğrafi Konumu ve zellikleri**

İran Azerbaycan'ı olarak da adlandırılan Güney Azerbaycan; kuzeyde Aras Nehri, batıda Doğu Anadolu, güneyde İran'ın Kürt bölgesi ve Hamse, doğuda Talış ve Muğan Dağları ile sınırlı ve Azeri Türkleri ile meskn, Azerbaycan, Hindistan, Anadolu, Kafkasya ve İran yolları üzerinde olması bakımından stratejik önemi olan bir bölgedir. Güney Azerbaycan, elverişli iklimi, yeterli yağış alması sebebiyle İran'ın en verimli tarım alanlarına sahiptir. Aynı zamanda önemli bir hayvancılık merkezidir. Genel olarak Azer Türkleri'nin yoğun olduğu yerleri Güney Azerbaycan'ın (İran sınırı içerisinde) Doğu Azerbaycan İli (Province), Batı Azerbaycan İli, Ardabil İli, Zanja, Hamadan, Astara ve Gazvin şeklinde sıralamak mümkündür.



Kaynak: Farsinet.com (Yeniden çizdirsek mi?)

Bugün İran'da yaşayan Azerilerin nüfusu resmi makamların ayrıntılı bir şekilde paylaşmamasından dolayı tam olarak bilinmemektedir. Ancak resmi istatistiklere dayanarak Azerilerin İran toplam nüfusunun yüzde 40'ını oluşturduğunu ve bunun da dünyadaki Azeri nüfusunun yüzde 75'ini oluşturduğunu söylemek mümkündür.¹⁷ Öte yandan CIA World Factbook tahminlerine göre İran'daki Azeriler nüfusun yüzde 24'ünü oluştururken bu rakam 16 milyona tekabül etmektedir.¹⁸ BM İnsan Hakları Raporuna göre ise İran'da yaklaşık 30 milyon Azeri var iken¹⁹, bir diğer kaynak 18 milyon Azeri olduğunu belirtmektedir.²⁰ Ayrıca ülkenin mezhepsel olarak Şiiliği tercih etmesi ve Şiiğin hâkim olması Azerilerin neredeyse hemen hemen hepsinin Şii olmasına neden olmuştur.

2. Azerilerin İran'daki Konumu ve Kimlik Sorunu

Öncelikle bugün İran'da "Azeri" kelimesinin kimi nitelediğine dair tartışmalar devam etmektedir. Azeri ifadesi daha çok Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'da kullanılmaktadır. Ancak İran'da yaşayan Azeriler için ise genelde Türk (ترک) ifadesi kullanılmaktadır. Torkha-ye İran (ترکهای ایران), bugün İran coğrafyasında "İran Türkleri" anlamına gelmektedir ve bu ifade İran'da öncelikle Azerbaycan Türkleri için kullanılmaktadır.²¹ Devrimden sonra ise İran yönetimi, etnik farklılıkları Fars kimliği altında eritmek amacıyla 'Azeri'lerin Fars ırkının bir kolu olduğu savını ileri sürmüşlerdir.²² Geçmişte ise İran'da Azeriler Kızılbaş olarak adlandırılmaktaydı. Kızılbaş aşiretlerin 1590'a kadar Şiraz, Dhu'l Kadr, Yazd, Afşar, Herat ve Şamlu gibi bölgeleri kontrol etmesi²³ Azeri Türkleri'nin İran'da ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Öyleki, Kızılbaşların ülke geneline yayılmış olması bir döneme kadar İran'da yaşayan herkesin Kızılbaş olarak bilinmesine neden olmuştur.²⁴ Nitekim Pehlevilerden önceki dönemlerde Azericenin İran'daki etkisinin çok açık bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkün. Örneğin İran'da bürokrasi dili Farsça iken Azeri dili mahkemelerde daha fazla kullanılmaktaydı. Bu durum Tebriz, Kazvin ve İsfahan gibi büyük şehirlerde de dilin kullanılmasını sağlamıştı.²⁵ Azericenin ülkede yaygın olduğunu gösteren bir diğer unsur 1607 yılında Carmelites'in raporu idi.²⁶ Rapora göre Şah Abbas I, idari amirler, askerler ve ülkenin geneli Türkçe konuşurken sıradan halk Farsça konuşmaktaydı.

İran'ın farklı şehirlerinde Türklük-Azerbaycanlılık kimliği, merkeze uzaklık, tarihi boyut, ekonomi, sosyal yaşam şartları nedeniyle farklı bir durumdadır. İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin çoğu İran'ı ve tarihinin oluşmasında kendilerini önemli bir temel taş olarak görmektedirler.²⁷ Yukarıda da belirtildiği üzere Kızılbaşların ülke geneline yayılması ki, bu grubun çoğunluğu Anadolu'dan gitmiştir ve zamanla dinsel anlamda Şiiliğe dönüşüm başlamıştır. Ancak 1990 sonrası gelişmeler İran'da yeni kimlik algılarını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda geleneksel olarak bir Şii Fars kendini Şafii bir Kürt ile kardeş görmezken, entelektüel Fars milliyetçiliği Kürtleri etnik-ırksal kardeş görme eğilimindedir. Buna mukabil yeni gelişen Azerbaycanlı Türk Milliyetçisi genç kimlik, kendisini Türkiye ve Azerbaycan'a kardeş görme eğilimindedir.²⁸

İran'daki Azerilerin konumu ve yönetime bakış açısı ayrışabilmektedir. Bu bağlamda bazı Azeriler mevcut Tahran yönetiminden yakınmasına rağmen, birçok Azeri ikinci sınıf olarak görülmemekte ve diğer azınlıklara göre İran sosyal hayatına, iş hayatına ve politikasına daha fazla entegre olmuş durumdadır. Bu durum ise tarihsel bir dayanağa dayanmaktadır.

Örneğin İran İslam Cumhuriyeti'nin öncülerinin başında Azerilerin geldiğini söylemek mümkündür. Bu grup Ayetullah Musavi-Ardabeli, Kho'i, Hamaney ve Khalkhal'yi içermektedir ve ayrıca Hamaney İran İslam Cumhuriyeti'nin Başbakanlık makamına ilk olarak Azeri Mehdi Bazargani'yi atamıştır. Bu grubun varlığı ve Azeri nüfusunun devrimdeki rolü dolayısıyla İslam ve İran kimliğinin Azeri kimliğiyle harmanlandığı düşünülmektedir.²⁹

Öte yandan Pehlevi döneminde, Ruhani elitlerin Azeri üyeleri örneğin Musavi-Ardabeli ve Khalkhali sürekli olarak kamuoyunda Azericeyi kullanmışlar ve kolektif kimliğin canlı kalmasını sağlamışlardır. Esasında bu liderler Azeri kimliğinden ziyade Farsça konuşamamalarına ve Azeri kitlelerine ulaşmak için Azerice konuşmuş olmalarına rağmen, ilerde daha ayrıntılı değineceğimiz, Azeri kimliğinin oluşması ve güçlenmesinin ilk basamağını oluşturmuşlardır.³⁰ Bu durum Farsça dışında Azericenin de kamuoyunda açıkça konuşulmasının önünü açmıştır. Azerilerin çoğu her ne kadar İran yönetimini ve kültürünü benimsemiş olsa da kendi kimliklerinin de farkında olduğunu söylemek mümkündür.

İran yönetiminin Azerilere yönelik ayrımcı politikaları vardır ki, uluslararası organizasyonlar bunun önemli bir problem olduğuna dair uyarılarda bulunmaktadır. Örneğin Azeri azınlıkları, özellikle kültürel alanda ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporuna göre İran yönetiminde okullarda Azeri dilinin öğretilmesi için herhangi bir uygulama mevcut olmamakla birlikte üniversitelerde Azeri dili ile ilgili enstitüler de bulunmamaktadır. Ancak diğer yandan az da olsa Ermeni azınlıkların bu gibi enstitülere sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Azeriler, Azerilerin yaşadığı bölgelerde Arapça yerine Azericenin ikinci resmi dil olması için girişimlerde bulunmuşlardır.³¹

Ayrıca 1979'dan günümüze kadar İran'daki Şia merkezli totaliter sistemin ideolojik olarak zayıflaması kimlik düzeyinde İranlılık olgusuna ciddi darbeler vurmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin kendi siyasal uygulamalarını Şia yorumuna dayandırması sonucu rejimin meşruiyet sorunu ile karşılaşması Şiiliğin ülke içinde birleştirici faktör olma özelliğini zayıflatmaktadır. Şii İslam'ın siyasi anlamda güçsüz hale gelmesi genel olarak İranlılık kimliğine de yansımaktadır. Bu durum Şia'yı tarihi süreç içinde İran'da yaygınlaştıran ve mevcut Farslılık temeline dayanan iktidarın yönetim vizyonunu paylaşmayan Azerbaycanlıların İranlılık algısını değiştirmektedir.³² Bu ise Güney Azerbaycan Türkleri açısından bir ikilem yaratmaktadır. Diğer bir deyişle sistemle bütünleşme ve sistemden ayrılma eğilimleri bir arada yaşanmaktadır. Dolayısıyla Güney Azerbaycan Türkleri'nin sistem içinde yer almasında ortak mezhep olan Şiilik unsuru bir ölçüde etkin olurken, özel anlamda âdem-i

merkeziyetçilik, genel anlamda da İranlılık olgusu Güney Azerbaycan Türk milli hareketine yön veren asıl unsurları teşkil etmektedir.

İran'da Güney Azerbaycanlıların Azeri kimlik bilincine sahip olduğunu gösteren gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkün. Örneğin 1990'lı yılların başlarında İran hükümeti demografik ihtiyaçları gerekçe göstererek sıkça eyalet isimlerini ve sınırlarını değiştirmiştir. O döneme kadar Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve kendi adını taşıyan Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan adlı iki eyalet mevcuttu. Hükümet, 1993 yılında aldığı bir kararla Doğu Azerbaycan'ın bir kısmını bölerek yeni bir eyalet oluşturmak istemişti. Bu yeni birimde Türkler, etnik Farsların daha yoğun olduğu bir coğrafyada kalacak ve buraya da Sabalan adı verilecekti. Karara Türk öğrenciler, Tahran yönetimine gönderdikleri mektuplarla itiraz ettiler. Tahran yönetimi protestoların yoğunluğu karşısında geri adım atsa da bu kez eyaletin adını Erdebil olarak değiştirmiştir. Bu durum Azerilerin ülkedeki güçlü konumunu da göstermektedir. Ancak yapılan itirazları salt isim ve kimliğe bağlı değerlendirme yanıltıcıdır. Nitekim itirazlar içerisinde ekonomik ve sosyal açıdan üretken olan eyalet ve şehirlerin yeni yasayla potansiyellerini kaybettikleri özellikle vurgulanmıştır. Yine protestolar süresince öğrenciler İran kimliği ile İslami değerlere olan bağlılıklarını sıklıkla tekrar etmiş ve İran hükümetinin, Güney Azerbaycan Türkleri'ne daha rahat imkânlar sunmasının dini bir yükümlülük olduğunu ifade etmişlerdir. 1994 yılında alınan nihai kararla Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil ve Urumiye olmak üzere dört eyalet kurulmuştur.³³ Diğer yandan İran medyasında Azerileri küçük gören paylaşımların yapılması da Azeriler tarafından sert bir şekilde karşılanmıştır. Örneğin Mayıs 2006'da Kuzeybatı illerinde binlerce **kişinin katıldığı** gösteri, devlete yakın bir gazetenin Azerileri hamam böcekleriyle kıyaslayan karikatürü basmasından dolayı başlamıştır.³⁴ Son olarak 2015 Kasım ayında İran devlet televizyonunda "Fitile" adlı komedi programında Azerilere hakaret edilmesi de ülkedeki Azerilerin tepkisini çekmiş ve başta Tebriz olmak üzere Azeri nüfusun yoğunlukta olduğu Urumiye ve Zencan gibi kentlerde protestolar düzenlenmiştir. Gösterilerde ise "Azerbaycan yıkılmaz. Türkün beli bükülmez" ve "Haray haray men Türkem" vb. sloganlar atılmıştır.³⁵

2.1. Azeri milliyetçiliği nasıl ve neden yükselmiştir?

Azerilerin ağırlıklı olarak Şii Müslümanlar olması ve yönetime dini açıdan yakınlık hissetmeleri hükümete muhalif olmalarını engellemektedir. Bu bağın güçlenmesini birçok ruhani liderin Azeri olması da sağlamaktadır. Diğer bir faktör İran yani Fars kültürüne olan yakınlık ve Ruslara karşı yaşanan ortak tarihsel geçmiş de ilişkinin güçlenmesini sağlamaktadır.

Ayrıca 1947’de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin çökmesi özellikle Güney Azerbaycan Azerileri arasında Azeri milliyetçiliğinin siyasi tutarlılığını ve yönünü kaybetmesi anlamına gelmektedir.³⁶ Ancak bunlara rağmen Azeriler arasında “milliyetçi” bir anlayışın oluştuğunu ve hatta var olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Demirtepe’ye göre devrimin ardından artan okuma oranı ve modernleşmeden dolayı devrimin öncüleri arasında çözümlerin olması ve yeni jenerasyonun eğitilmiş olması sistemin sorgulanmasına ve sistemden uzaklaşmaya neden olmaktadır.³⁷ Bu da milliyetçi söylemlere alanlar açmaktadır.

Öncelikle Sovyetlerin 1945’lerde Azeri milliyetçiliğine izin vermesi ve hatta bir Azeri devletinin kurulmasını desteklemesi Azeriler arasında milliyetçiliğin güçlenmesini sağlamıştır. Demirtepe yükselen Azeri milliyetçiliğini ve diğer milliyetçilikleri şu şekilde değerlendirmektedir:

*Devrimin sorgulanması ışığında rejimin kimliği İslam olduğu için ona karşı bir tutum sergilenmektedir. İslam kimliğinin dışında bireylerin tutunabileceği etnik, milli, dil ve dini kimlikler vardır. Bu çerçevede kaçınılmaz olarak Azeri ve Farslılık gibi kimlikler daha fazla güçlenmektedir. Örneğin 1979 ve 1980’lere göre Azeri kimliğinin günümüze göre daha zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Bunun da nedeni milli kimlikten ziyade Şiiliğin bu süreçte daha güçlü olmasıdır. Bu süreçte ortaya çıkan milli hareketler zaten Şiilik ile eklektik bir ilişki içerisindeydi. Günümüzde ise insanlar muhalif olurken devletin kimliğine yani Şiiliğe muhalif olmaktadır. Burada Şiilikten dolayı köklerine dönmek isteyen halk etnik kimlikleriyle karşılaşmakta ve buna bağlanmaktadır. Ancak buna rağmen sistemin başarısız olduğu söylenemez ve nitekim nüfusun yarısının Şiilik inancına bağlılığı devam etmektedir.*³⁸

Öte yandan İran milliyetçiliğinin başlangıcı olarak kabul edilen Meşrutiyet Devrimi aynı zamanda Azeri milliyetçiliğinin başlamasına neden olmuştur. Örneğin bu isyan döneminde Azerbaycanlılar kendi milliyetçiliklerini vurgulayarak bu kapsamda Türkçenin ana dil olmasını, Azerbaycan’ın ana vatan olmasını istemişlerdir. Ancak diğer taraftan bazı Azerbaycanlı entelektüeller İran milliyetçiliğini desteklemişlerdir. Bu kapsamda Nasib Nasibzade Azerbaycan ulus fikrinin oluşumunu şu şekilde anlatmaktadır:

19.yy’dan önce Rusya İmparatorluğu de jure olarak Kaçarların parçası, de facto olarak bağımsız olan Kuzey Azerbaycan’ı işgal etti. Kuzey ve Güney Azerbaycan 1930’lara kadar yakın ilişki içinde olmasına rağmen tarihsel olarak ayrı yollarda geliştiler. Kuzey Azerbaycan’ın Rusya İmparatorluğuna dâhil olması Azerilerin –özellikle kültürel açıdan- kendilerinin farkına varmasında önemli rol oynadı. Bu farklılıklar dilde, dinde, mantıkta, tüketimde ve tarihsel kökenlerde daha belirgindi. Diğer taraftan Kuzey Azerbaycan fiziksel sistemleri, petrol işletmesi

*ve diğer doğal kaynakları üzerinde sıkı bir yönetimin kurulması açısından Rus İmparatorluğu'nun kolonisi haline geldi. Osmanlı Türkleri ile olan dini ve etnik yakınlık yüzünden, Rusya Kuzey Azerbaycan üzerinde özel yönetim kurdu ki, bu yönetim herhangi bir ulusal hareketlenme sinyali dahi baskı uygulamaktaydı. Bu baskılara rağmen ulusal ayaklanmalar-kıpırdanmalar Güney'e göre Kuzey'de daha erken başlamıştır.*³⁹

Nasibzade Kuzey Azerbaycan'daki ulusal hareketlenmeyi üç adımla açıklamaktadır:

- 1-1905-1917 arasında kültürel özerklik isteği,
- 2-1917-18 arasında ulusal-sınır özerklik talebi,
- 3-1918'den itibaren ulusal bağımsızlık mücadelesi.⁴⁰

Nitekim 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsız olarak kurulması resmi olarak Azerilerin bağımsız ulus olduğunu sembolleştirmiştir. Bu süre boyunca Güney Azerbaycan'daki bazı faktörler –tarihsel geçmiş, Şiilik yönünden dini bağlantı, kültürel yakınlık, Fars dilinin tarihsel geleneği ve edebiyatı, Azeriler ve Farslar arasındaki diğer bağlantılar- İran'daki Azeri ulusal hareketlenmeyi yavaşlatmıştır. Ayrıca Rusların İran'a karşı saldırgan faaliyetleri Farslılar arasında olduğu kadar Kasravi, Kazemzade ve Rezazade gibi Azeriler arasında Pan-İrancılığın ana teorisyenlerini çıkarmıştır. Ancak 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını almasıyla, İran'daki Azeri milliyetçiliğin yükselişi ve kültürel ve dilsel hakları isteme birçok Azeri'nin önceliği haline gelmiştir.⁴¹ Bu döneme kadar birçok Azeri kendisini Türk olarak tanımlamasına rağmen bu kuruluşun ardından kendisini Azeri olarak tanımlamıştır. Meclis'te Azeri yetkililer kültürel ve dil haklarını savunmaya ve bazı entelektüeller Farsça yerine Azerice yazmaya başlamıştır. Özellikle Tebriz'de Azerice gazeteler basılmış ve İran ve Azerbaycan arasında transit geçişler resmi olarak açılmıştır.⁴² Bu kapsamda İran'da Azeri milliyetçiliğinin yükselmesini sağlayan önemli domino taşlardan birinin ülke genelinde yayılmaya başlayan gösteriler ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bağımsızlığını tetikleyen önemli nedenleri Azerbaycan'ın İran'daki diğer eyaletlere göre fazla vergi vermesi ancak karşılığını alamaması, Azerbaycan Türkçesinin resmi olarak öğretilmemesi ve resmi kurumlarda konuşulmasına izin verilmemesi ve artan Farslılaştırma politikasından rahatsızlık duyulması şeklinde sıralamak mümkündür.

Öte taraftan uydulardan Türk kanallarının çekmesi İranlı Azeriler arasında kimlik bilincinin uyanmasına yol açan başka bir etkidir. Bu uyanış yeni organizasyonların oluşumuna yol açmış bunun en önemli örneği, ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınacak, Güney Azerbaycan

Ulusal Uyanışı (GAMOH) organizasyonudur. GAMOH 1995 yılında Mahmud Ali Çehreganlı tarafından kurulmuş ve günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir. GAMOH Fars milliyetçiliğine karşı olmakla birlikte Azeriler için daha fazla kültürel hak talebinde bulunmakta ve hatta gelecekte Azerilerin kendilerine ait bayrak ve parlamentonun olacağı federasyon istemektedirler. Faaliyetlerini gizli yürüten GAMOH üyeleri, başkanları Çehreganlı dâhil olmak üzere İran'ın güvenlik güçleri tarafından sık sık tutuklanmış veya taciz edilmişlerdi. Hatta 2006 Mart ayında Bakü'de ikincisi düzenlenen Dünya Azerbaycan Kongresi'ne katılan bazı GAMOH üyeleri Tebriz'de hapse atılmış ve ardından Nisan ayında İranlı Azerilerin gazetesi Navid Azerbaycan yasaklanmıştı.⁴³

2.2. Azerilerin İran'daki Faaliyetleri

Azerilerin kültürel ve dilsel faaliyetlerinin 1880'lere dayandığını söylemek mümkündür. Örneğin 1875'te Azerbaycanlı kimliğine sahip çıkan bir yayın olarak "*Ekinci*" yayınlanmaya başlamıştır. İslami çevreler Farsça dışında bir dille, Ruslar da Rusça dışında bir dille yayınlandığı için itiraz etmişlerdir. Daha sonra ortaya çıkan 1877 Rus-Osmanlı harbi nedeniyle Rusya, Türkçe gazete çıkarılmasını yasaklayarak *Ekinci*'yi kapatmıştır.⁴⁴ Ancak bu durum Azerileri durduramamıştır, öyle ki, esas gelişmelerin Pehleviler Dönemi'nde ve özellikle 1990 sonrasında İran'da siyasal, kültürel ve edebiyat alanında arttığını söylemek mümkündür.

Öncelikle Şah'ın yönetimden ayrılmasından sonra ülkede başta Azerice, Ermenice ve Kürtçe olmak üzere Farsçadan ayrı dillerde basımlar yapılmıştır. Bu kapsamda "*Ulduz*" olarak adlandırılan Azeri dilinde ilk defa gazete basılmıştır. Öte yandan günümüze kadar basımı devam eden Azerice ve Farsça makalelerin yazıldığı bir diğer önemli dergi "*Varlık*" hayata geçirilmiştir. *Varlık* kendi dillerinin Azerice ve kimliklerinin Azeri olduğunu açıkça belirtmesine karşılık devlet kimliklerinin İran olduğunu ve diğer İranlılarla ortak bir kültür paylaştıklarını ifade etmektedir. Ayrıca yeni rejim altında etnik kültür ve özgürlüklere izin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Öyle ki, Kuzey Azerbaycanlı Bakhtiyar Vahabzade'nin "Anadil" adlı şiirinin basılması Kuzey ile ortak etnik bir ilişkiye ve kültürel aktiviteler hakkında farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir.⁴⁵

Ayrıca Azeri kimliğinin ayrı bir kimlik olarak kabul edenlerin yanı sıra İran ulusal birlik ve kimliğinin destekçileri ve İran'ın orijin olarak Azerilerden geldiğini de düşünenler vardı. Bunlardan en önemlisi Ahmed Kasravi (1890-1945)'dir. Kasravi İran'ın orijin olarak Azerilerden geldiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Öyle ki Ervand Abrahamian'a göre, Kasravi "İran'daki ulusal birleşme sorunuyla ilgilenen ve çözmeye çalışan tek entelektüel" idi. Eğitimli

İranlılar Kasravi'nin milliyetçi görüşlerine saygı duyarken, İran dışındakiler Kasravi'nin İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin Pan-Türkist yapılanmasına meydan okuduğundan dolayı hoşlanmamaktaydı. Azeri dili üzerindeki ünlü çalışmasında, günümüz Türkçe dilinin Selçuklular yönetimi yani 11. yüzyılda Azeri dilinden doğduğunu belirtmektedir. Bu fikrini Türklüğe ihanet olarak değerlendiren Pan-Türkistler, provoke olmuş ve özellikle de Bakü'dekiler Kasravi'yi aşağılayan ve itibarını düşürecek eylemler başlatmışlardı.⁴⁶

Diğer yandan İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu süreçte Azeri öğrenciler İran yönetimine mektuplar yazarak kendilerinin farkında olduklarını belirtmişlerdir. Mektupta geçen: "Bu süreçte artık iki dilli bir eğitimin verilmesinin zamanı geldi. Bu bizim birliğimizi bozacak bir şey değildir. Çünkü birliğimiz Fars dilinden ziyade İranlı Müslümanların görevleri sayesinde sağlanmaktadır. Eğer kültürel, dini ve diğer talepler düşünülmez ise bazı istenmeyen durumlar ortaya çıkacaktır" şeklindeki ifadeler bunu kanıtlamaktadır.⁴⁷ Bu farkındalığı ispatlayan bir diğer kanıt ise 1990'nın ilk yarısında İran'da Azerice literatürün doğmasıdır. Birçok yazar, Arapça harfleri Azericeye uygun olması için uyarlayarak Azericenin okunuşunu kolaylaştırmayı sağlamıştır. Böylece okuyucu sayısı artmış ve Azeri dilinin yazarak gelişmesi sağlanmıştır. Bu süreçte birkaç yeni Azerice sözlük ve dil bilgisi kitabı basılmıştır. Bu sözlükler Azerice Kiril alfabesinde yazılan kelimeleri Arapçaya çeviren bölümleri de içermektedir. Bu durum Azerbaycan Cumhuriyeti'nde basılan kitapların okunmasına olan ilgiyi göstermektedir.

1991'den 1992'ye kadar İran'daki gazetelerin birkaçında –Keyhan, Ettela'at ve Jomhuri-ye İslami (İslami Cumhuriyet)- Azerice bölümler mevcuttu. 1991 sonuna doğru rejim düzenli olarak Yol dergisinin Azerice basılmasına izin verdi. Her bir Yol dergisine sözlük sayfası eklenerek Azerice kelimelerin Farsça çevirilerine yer verilmekteydi. Bu durum Yol yazarlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nde basılan kitap ve makaleleri okuduklarını ve böylece modern akademik kullanımlarını oluşturduklarını göstermekteydi. Yol aynı zamanda çocuk ekine de sahipti. Bu da oyunlar ve hikayeler aracılığıyla Azerice okumayı ve öğrenmeyi teşvik etmekteydi. İran'daki Azeriler arasında "Yol" çok popülerdi, ancak 2 yıl sonra rejim kendisini tehdit ettiğini düşünerek basımını durdurdu. İslam Cumhuriyeti altında Azericenin kamusal alanda kullanımı yaygınlaşmasına rağmen, resmi açıklamaların içeriği hala katı bir şekilde kontrol edilmekteydi. Hatta Azeri olmayanlar ve Fars kültürünü daha çok benimseyen Azeriler ülkedeki resmi yayınları yapmaktaydı. Örneğin Varlık'ta Hüseyin Kuli Salami, Tebriz Radyosu'nun yayın dilini "karma (pidgin) Azerbaycan" şeklinde adlandırarak eleştirmiştir. Salami, yayında kullanılan cümlelerin Farsça cümle yapısına göre kurulduğunu ve Azeri ve Farsi kelimelerin karıştırılarak kullanıldığını ifade etmeye çalışmıştır.⁴⁸

Siyaset alanında ise Azeriler sürekli olarak etkili olmaya çalışmışlar ve bu alanda birtakım adımlar atmışlardır. Örneğin 1945'te Azerbaycan hükümeti kurulmuş ancak Tahran bu oluşumu kanlı şekilde bastırmıştır. Ancak İran merkezi yönetiminin tüm baskılarına rağmen, özellikle devrimden sonra siyasi hareketlerin arttığını gözlemlemek mümkündür. Yukarıda da değinildiği üzere Azeriler, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Ancak rejimin kurulup güçlenmesinin ardından otoriter bir düzene geçiş Azeri liderler ile Ruhani lider Humeyni arasında çatışmalara neden olmuştur. Örneğin devrimden sonra Humeyni destekçilerinin İran'da İslam Cumhuriyeti Partisi kurmasının ardından, Azerbaycan'da da bölgeselliğe ve Azerbaycan'a vurgu yapan Ayetullah Şeriatmedari destekçileri de Müslüman Halkın Cumhuriyeti Partisi (MHCP) kurmuştur. Bu parti her ne kadar bütün etnik grupları üyelik için teşvik etse de esas olarak Azeri illerinden kişileri barındırmaktaydı. MHCP parti programında birleşik İran içindeki etnik grupların haklarını genişletme yer almaktaydı. Programa göre İran'daki illerin kendi parlamentosuna sahip olması ve sadece Azerilerin değil diğer azınlık grupların da haklarının genişletilmesi gerekmektedir. MHCP'nin resmi gazetesinin dili Farsça olmasına rağmen Azeri sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Parti bütün İran'ı içermeyi amaçlamaktaydı. Ancak Azeri illerinde çok daha aktif ve İran'daki adem-i merkeziyetçiliğiyle ilgili sorunlara daha fazla odaklanmaktaydı.

Buradaki en önemli dini ve siyasi figür Ayetullah Şeriatmedari'dir. Zira Şeriatmedari'nin mülâkatlarda ortaya koyduğu fikirler, geleneksel tarzda yetişmiş yüksek dereceli bir Şîî din âliminin düşünceleri olarak değerlendirilmekle birlikte onun İran İslâm Devrimi esnasında ısrarla vurguladığı siyasî düşünce, din sınıfını teşkil eden ulemanın doğrudan politikaya girmemesi yönündeydi. Kendisi 1906-1907 İran Anayasası'nda benimsenen Müctehidler Heyeti'nin çıkaracağı kanunların dinî kurallara uygun olup olmadığını denetlemesi ve gerektiğinde aykırı hususları veto edebilmesi esasını tercih edenler arasında yer alıyordu. Bu sebeple düşünceleri, inkılâbın gerçekleştirilmesinden sonra siyasetle meşgul olmak isteyen din sınıfının fikirlerine karşıydı. Diğer taraftan İslâm inkılâbı döneminde Şeriatmedârî doğrudan politikaya girmekten ve resmî görev almaktan kaçınmasına rağmen fikirleri, Güney Azerbaycan'da kurulan ve liberal bir söyleme sahip Hizb-i Cumhûrî-i İslâmî tarafından ortaya kondu ve Azerbaycan millî hareketi bu parti çerçevesinde şekillendi. Başta Humeynî olmak üzere velâyet-i fakihî benimseyenler, bu dönemde kendilerine muhalif saydıkları Şeriatmedârî'ye ve taraftarlarına karşı baskılarını sürdürdüler. Yapılan referandumda halk Humeynî yanlılarının getirdiği anayasayı büyük çoğunlukla onayladı. Buna bağlı olarak Güney Azerbaycan Müslüman Halk Partisi kendini feshetmeye mecbur edildi. Nisan 1982'de

Şeriatmedârî'nin damadı, daha önce idam edilen bakanlardan Kutubzâde ile ilişkisinin olduğu ileri sürülerek hapse atıldı. Şeriatmedârî aleyhinde başlatılan kampanyada parlamento üyeleri ve mensubu olduğu ulema sınıf, onu yeni kurulan İran İslâm Cumhuriyeti'ne açıktan düşman olmakla suçladı. 1982'de Humeynî'ye karşı düzenlenen bir plan içinde yer aldığı iddiasıyla Âyetullah Burûcirdî'nin ölümünün ardından kullandığı “âyetullah el-uzmâ” unvanı kendisinden geri alındı.

Öte yandan 1979 yılında İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın taslağı için seçilen Uzmanlar Meclisi seçimi Şeriatmedari'nin takipçileri arasında da ayrışmalara yol açmıştı. Örneğin Şeriatmedari, yukarıda da belirtildiği üzere, anayasanın seçilmiş bir meclis yerine komisyon tarafından hazırlanmasına karşı olduğu için seçimin boykot edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Ayrıca Şeriatmedari, anayasanın merkezileşmeye yönelmesine karşılık daha çok yerel yönetimin ön plana çıkmasını istemekteydi. Çünkü Velayet-i Fakih de merkezileşen güç insanlardan egemenliklerini zorla alıkoyma anlamına gelmekteydi. Bu durum Azerilerin çıkarlarına da ters düştüğü için bir kısım Azeriler 2 Aralık'ta anayasal referandumu boykot ettiler. Aralık ayı boyunca süren bu protestolar Şeriatmedari'nin itidal çağrısıyla sona erdi.⁴⁹ Diğer yandan Güney Azerbaycan Müslüman Halk Partisi'nin yerel kanadı Azeriler ise seçime katılımı önemli bulmakta ve sınırlı da olsa bölgesel hakların elde edileceğini ve kendi adaylarını seçebileceklerini düşünmekteydiler. Bu nedenle de Uzmanlar Meclisi'nin toplanması sırasında partinin Azeri kanadı aktif olarak İller Meclisi'nin Tahran'daki meclisin bir bölümü olarak kurulmasını desteklediler. Referandumdan sonra Şeriatmedari'nin Kum'daki evinin Devrim Muhafızları tarafından basılması ise Tebriz'de kitlesel gösterilerin yayılarak artmasına neden oldu.⁵⁰

1979'da yeni rejim altında gerçekleşen en önemli organizasyon Azerbaycan Konseyi yani Anjuman-i Azerbayjan idi. Konseyin manifestosunda Azerilerin anadillerini mahkemede ve kamuda kullanılmasına izin verildiği kadar Azeri kültürünün ve dilinin tanınması, Türkçe dilinde okulların kurulması ve medyanın kurulması talepleri yer almaktaydı. Konsey ayrıca Tahran yönetiminden konfedere bir ilişki istemekteydi. Bu kapsamda kültür, yargı, ekonomik ve güvenlik olaylarının yerel yöneticilere ve Konsey'e bırakılması ve bu kişilerin doğrudan Azeriler tarafından seçilmesi talep edilmekteydi.

1979 Devrimi'nin ardından oluşturulmaya çalışılan düzende birçok Azeri politikacı ve entelektüelin aktif olarak yeni anayasada, azınlık etnik grupların dil haklarının verilmesinden yana çalıştığını söylemek mümkündür. Nitekim Anayasa'nın 15. maddesine göre yerel ve

ulusal dillerin basında ve medyada kullanılmasına, okullarda kendi literatürlerine göre ders verilmesine resmi olarak izin verilmiştir. Ancak rejimin uygulamaya izin vermemesi Azeri aktivistlerin anadili kullanma hakkı için yaptıkları protestolara temel sağlamıştır. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı da İran'daki Azeriler arasında siyasi koordinasyonları başlatmıştır. Bu dönemdeki önemli bir hareketlenme 1993 yılında Azeri illerinin sorunlarıyla ilgilenen ve Azerbaycan Cumhuriyetiyle ilişkileri geliştirmeye odaklanan Azerbaycan Milletvekilleri Kurulu'nun kurulmasıydı. Bu süreçte Meclisin Azeri üyeleri açıkça Azerileri etkileyen tüm konuları ve problemleri söylemiştir. Örneğin, 1993 Temmuz'unda İbrahim Saraf, Azeri olmayan yetkilileri Azerbaycan illerindeki hükümet dairelerine atayan Tahran'ın yani merkezi hükümetin Azerilere yönelik ayrımcılığını açıkça eleştirmiştir.⁵¹ 1994 ve sonrasında ise gösteriler ve şikayetler yükselmeye başlamış ve özellikle Azeri öğrenciler 1994 yılında İran'ın dini lideri Humeyni'ye mektuplar göndererek şikayetlerini belirtmişlerdir. Meclis'teki Azeri vekiller de illerdeki ekonomik düşüş ve bunun giderilmesi için daha fazla kaynak bulmayla uğraşmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Tahran'daki Azeriler ekonomik durumlarından dolayı gösteriler yapmıştır.

1995 Nisan'ında Tahran'da rejime karşı çoğunlukla Azerilerin oluşturduğu şiddet içerikli gösteriler yapılmıştır. Gösterilerin amacı ekonomik taleplerin gerçekleştirilmesiydi. Ayrıca Meşginşehr'deki üniversite öğrencilerinden gönderilen mektupta bölgesel yetkililerin yerli halk tarafından seçilmesi gerektiği belirtilmişti. Öğrencilerin eleştirisi Erdebil'e atanan kişinin yerel halk tarafından seçilmeyen ve Azerice bilmeyen birinin olmasıydı. Mektuplarındaki "Halkımızın yarısından fazlası Farsça anlamamasına rağmen dilimizi bilmeyen birine ne yazık ki hoş geldin dedik" ifadesi rahatsızlıklarını göstermekteydi. Ayrıca öğrenciler aynı zamanda Erdebil'e gelen bazı bürokratların yerel unsurları aşağılayıcı davranışlarda bulunmasından ve bölgenin kültürel ve coğrafi özelliklerinin bilmemesinden de rahatsız olmaktaydılar.⁵² Ancak bu eylemlerin boyutunu ve İran'da kimlerin bunları desteklediğini değerlendirmek güç bir durumdur.

Güney Azerbaycan Türkleri'nin 1990'dan bugüne kadar İran Hükümeti'nin politikalarına karşı yoğun bir şekilde şikayetleri dile getirenin Dr. Mahmut Ali Çehreganlı adlı bir edebiyatçı olduğunu söylemek mümkündür. Tebriz'den bir dönem milletvekili adayı olan Çehreganlı, Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde Türkçenin güçlendirilmesini ve bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere siyasete atılmıştır. Seçim programında İslami milli kültürün canlandırılması ve özellikle edebiyat, gelenek ve anadilin korunması için yapılması gereken faaliyetlere yer vermesi, onun Türk kültürü ve İslam inancısını aynı çerçevede ele aldığını

göstermektedir. Çehreganlı'nın özellikle İslam Devrimi'ne atıfta bulunması, Güney Azerbaycan milliyetçiliğinin genel karakterinin seküler özellik taşımasına bir istisna getirmiştir.

1996 yılında Meclis seçimlerinde yükselmeye başlayan Çehreganlı, Azericenin kullanımının güçlendirilmesi ve Azerbaycan'ın ekonomik gücünün yükselmesi için çağrılarda bulunmaktaydı.⁵³ Çehreganlı Azerilerin İslami ulusal kültürün bir parçası olduğunu belirterek bunu talep etmekteydi. Kuşkusuz Çehreganlı'nın söyledikleri İran seçimleri için oldukça ilginç ve farklıydı. Nitekim Çehreganlı geçmişini tanımlarken, İran'daki Azeri-Türk dilinin kullanımının yayılmasına yönelik çalışmalarını vurgulamaktaydı. Örneğin doktora tezinin Türkçe kelimelerinin etkisi üzerine olduğunu ve bulgulara göre Farsçada 4,000 Türkçe kelimenin olduğunu belirtmekteydi. Azericenin Farsça üzerindeki etkisini göstererek Çehreganlı aynı zamanda Farsça dilini çok daha gelişmiş ve yüksek statü olarak görülmesini iddia eden Farslılara meydan okumaktaydı.

1996 seçimlerinde Çehreganlı seçmenlerin ezici çoğunluğunu aldı. Ancak güvenlik güçleri tarafından 2 hafta boyunca Çehreganlı gözaltına alındı. Parlamentodan geri çekilmesi 12 Mayıs'ta Tebriz'de büyük bir gösteri yapılmasına neden oldu. Birçok katılımcı tutuklandı ve bazı raporlara göre de gösteriyi takip eden bir grup Azeri idam edildi. Yönetim ise idam edilenlerin uyuşturucu kaçakçılığından dolayı yargılanıp idam edildiğini açıkladı. Ancak idamlar bina vinçleriyle halkın gözleri önünde yapıldı ki, bu alışılmamış bir pratikti. Bununla halka mesaj verilmeye çalışılıyordu.

Çehreganlı serbest bırakıldıktan sonra güvenlik güçleri tarafından yeniden mahkemeye çağrıldı ve Eylül 1996'da 60 gün boyunca hapis yattı. Çehreganlı 2000 Şubat ayında Meclis'e aday olarak başvuru yaptı ancak kabul edilmedi. Çehreganlı'dan başka diğer Azeriler de Tebriz ve Azerbaycan'ın refahının önemsenmediğini hissediyorlar ve daha fazla kaynaklara ihtiyaçlarının olduklarına ve Azerbaycan illerinin az gelişmişlik durumuna kızgınlıklarını açıkça ifade ediyorlardı.⁵⁴

Çehreganlı'nın liderlik ettiği ve pek çok Güney Azerbaycanlının da destek verdiği örgütlenme olan GAMOH adını 1997'den itibaren sıkça duyurmaya başladı. Resmi olarak İran'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu, Azerbaycan ya da Türkiye ile birleşmeyi hedeflemediklerini ve sadece Azeri Türkleri'nin haklarına saygı gösterilen federatif bir İran istediklerini açıklayan GAMOH, bağımsızlık projelerinin olmadığını bildirmiştir. GAMOH'un faaliyetleri bu dönemde uluslararası alanda da etki uyandırmaya başlamıştı. Çehreganlı'nın

Türkiye ve ABD'ye seyahati ve yine kendisinin ABD'ye iltica ettiği yönündeki söylentiler başta İran Hükümeti olmak üzere pek çok yerde tartışma yaratmıştır. Tahran ise bu gibi milliyetçi faaliyetlere sert biçimde karşılık vermiş ve konuyu polisiye tedbirlerle ele alma yolunu seçmiştir.

2001 Aralık ayında Azeri-İran gazetelerinin birkaçının kapanmasının ardından geçen iki aylık süreden sonra sakinlik başlamıştı. Ancak Çehreganlı'nın Avrupa ziyaretinden sonra Bakü'yü ziyaret etmesiyle beraber tansiyon yeniden yükseldi. 16 Mart'ta Çehreganlı, Avrupa ziyaretlerinde Azerilerin Fars şovenizmine ve ayrımcılığına karşı mücadele etmesi gerektiğini vurgulamış ve Azerilerin kültürel ve dilsel haklara tamamen sahip olması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca İran ve Ermenistan'ın yakın ilişkisini de eleştirmişti. Bu kapsamda cesur ulusların kendi sınırlarını belirlediğini, Güney Azerbaycan'ın her zaman bağımsız Azeri topraklarını görmek istediğini ve Kuzey Azerbaycan'ın Karabağ'ı özgürleştirme taleplerinde Güney Azerbaycan'ın kendisini feda etmeye hazır olduğunu beyan etmişti.⁵⁵ Çehreganlı, Türk milliyetçiliğine olan bağlılığını Pan-Türkist düşüncesiyle bilinen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey'i ziyaret ederek göstermişti. Aynı zamanda Jafa Pishevari'nin mezarlığını da ziyaret etmiştir ki, Pishevari Demokratik Azeri Cumhuriyeti'nin lideridir. Pishevari'nin mezarlığında Çehreganlı "Azerilerin düşmanları şunu iyi bilmeliler: Güney Azerbaycan uyanıyor" açıklaması yapmıştır. Azerbaycan ziyareti sırasında Çehreganlı, Cumhurbaşkanı Aliyev'i büyük kardeşleri olarak ifade etmiştir. Azerbaycan ziyareti sırasında Çehreganlı sürekli olarak İran'ın Azeri haklarını ihlalden, bütün TV kanallarının, gazetelerin ve radyo programlarının Farsça olmasından şikayetçi olmuştur. Çehreganlı'ya göre her ne kadar Azeriler İslami Devriminin olmasına katkıda bulunmuşsa da şimdi yönetimde olan "hızsız ve yalancı" güçlerdir ki, İslam adına İran'da yönetimde bulunmaktadır. Bu açıklamaların ardından Tahran, Azerice basılan gazetelere daha fazla baskı yapmış hatta Tebriz mahkemesi haftalık Şems-i Tebriz'in basım lisansını iptal etmiş ve yayımcısını Ali Hamidian'a etnik farklılıkları kışkırtma, resmi yetkilileri aşağılama, dine hakaret ve yalan haberlerin basımından dolayı 7 ay hapis cezası vermiştir.⁵⁶

Bir diğer önemli Azeri hareketi 1990'lı yılların başında Azeri kökenli siyasiler tarafından organize edilen Güney Azerbaycan Milli Kurtuluş Hareketi'dir. Temel hedefi Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı edilmesi olan Hareketin lideri Piruz Dilençi'ye 2001 yılında suikast düzenlenmişti. Dilençi suikastın İran tarafından yapılabileceği ihtimalini hiçbir zaman reddetmemiştir.⁵⁷

- **Ayaklanmalar**

20.yy'da Güney Azerbaycan İran'daki en istikrarsız yerlerden biriydi. Bu süreçte gerçekleştirilen üç önemli ayaklanma şu şekilde sıralanabilir:

Birincisi Azeri aktivist Şeyh Muhammed Khiyabani tarafından başlatılan ayaklanma idi. Buna göre İran'ın yıkılmasından ziyade adem-i merkezîyetçiliğin derinleşmesi gerekmekteydi. Ancak bu hareketin Kuzey'i örnek alacağını ve bağımsızlığa doğru gideceğini düşünen İran, hareketi sert bir şekilde bastırarak başta Khiyabani olmak üzere 50 kişiyi öldürdü.⁵⁸

İkinci ayaklanma Pishevari'nin Sovyet tarzı komünizm uygulaması, bağımsızlık ve self-determinasyon hakkını talep etmesiydi. Hareket çok fazla destek görmedi. Bunun nedeni ise Azerilerin Moskova'ya güvenmemesi ve Moskova tarafından yönetilen bir devletten ziyade İran içerisinde özerkliği tercih etmeleriydi. Aralık 1946'da İran ordusu Kuzey Azerbaycan'a girdi ve 2. Dünya Savaşı süresince Kuzey'de olan Sovyet Orduları'nın çekilmesini sağlayarak bu bölgelerde kontrolü ele geçirdi.⁵⁹

Üçüncü ayaklanma ise İslam Devrimi idi. Bu kırılma noktasında Azeriler Tebriz ve Tahran'da önemli ekonomik pozisyon elde ettiler, ancak yeni düzen kimliklerini tanımayı reddetti. Sonuç olarak Güney'deki bazı Azeriler yeni düzene karşı geldiler ve Ayetullah Hamaney'in de onlara karşı olduğunu fark ettiler. Ayetullah Şeraitmedari onları desteklemesine rağmen kendilerini dışlanmış bir yerde buldular.⁶⁰

Azeri bölgesinde yaşanan bir diğer önemli gelişme 2006 Mayıs ayındaki protestolardı. Bu tepkinin ardında devlete ait basın organında çıkan bir karikatürün yarattığı rahatsızlık yatmaktadır. Karikatürde böceğin Türkçe konuştuğu ve yazıda da “insan dışkısından beslenen böceklerin” nasıl yok edilebileceği anlatılmaktadır. “Öldürmekle tükenmeyecek olan bu böceklerin kökünü kazımak için insanların pisliklerini tuvalete yapmayarak bu böcekleri aç bırakmaları suretiyle yok edilmeleri gerektiği” yazılmıştır.⁶¹ Yayın ilk anda üniversiteli Azeri gençlerin dikkatini çekti. Gösterilen tepkilere yönetim sessiz kalarak durumu önemsemedi. Devletin sessizliği sorunun yayılmasına ve Tebriz dâhil olmak üzere bütün Güney Azerbaycan şehirlerinde ayaklanmalara yol açtı. Milyonlarca kişinin katıldığı gösteriler sonunda, devlet söz konusu gazeteyi kapatıp sorumluları tutuklayarak olayları dindirmeye çalıştı, ancak geç gelen özür halkı yatıştırmaya yetmedi. Karikatür krizinde meydana gelen protestolarda göstericiler Kültür Bakanlığı'nın ve dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın özür dilemesini istedi. Ayrıca göstericiler 1925'ten beri ulusal kaynakların ve sosyal-kültürel statünün azınlıklar

arasında adaletsiz ve ayrımcı dağılımına dair beyanatta bulundular. Bununla beraber doğrudan Azeri azınlıklarla ilgili olan Azeri Türkçesi'nin resmi dil olması, eğitim ve medyada kullanımının serbest bırakılması, kültürel aktiviteler, ticari birlik, STK ve siyasi partilerin kurulmasında serbestlik getirilmesine dair talepte bulundular.⁶² Devletin olaylara silahla müdahale etmesiyle sonuçlanan protestoların bilançosu elliden fazla ölü, yüzlerce yaralı ve binlerce tutuklu oldu. İran'da özellikle modern dönemde Fars kimliğini baskın kılma amacına yönelik olarak Türk kimlik ve figürünü hedef alan fıkra, deyim, film ve karikatür gibi araçlara başvurulduğu bilinmekteydi. Ancak son olayda bir devlet yayın organının latife sınırını aşarak hakarete varan sözlere yer vermesi Azerilerin sokağa çıkmasına neden olmuştur. Buna benzer gösteriler son olarak 2015 Kasım ayında İran devlet televizyonunda "Fitile" adlı komedi programında Azerilere hakaret edilmesi de ülkedeki Azerilerin tepkisini çekmiş ve başta Tebriz olmak üzere Azeri nüfusun yoğunlukta olduğu Urumiye ve Zencan gibi kentlerde protestolar düzenlenmiştir. Gösterilerde ise "Azerbaycan yıkılmaz. Türkün beli bükülmez" ve "Haray haray men Türkem" vb. sloganlar atılmıştır.⁶³

2010 yılında Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu'nun BBC International'a verdiği mülakata göre Azeriler medya ve diğer kültürel ifadelerde baskıları hissetmeye devam etmektedir. Ayrıca Azeriler sosyal, ekonomik ve siyasi marjinalleşmeyle karşı karşıya kalmaktadır.⁶⁴ Karikatür krizinin hem İran hem de Güney Azerbaycan hareketi açısından bazı sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Buna göre İran açısından:

- Şiilik birleştirici unsur olma özelliğini göstermede ilk defa başarısız oldu.
- İlk kez Fars milleti, Türklerle bir bütün olarak karşı karşıya kalma tehlikesini yaşadı.
- İslam Cumhuriyeti yetkilileri ilk defa Güney Azerbaycan Türkleri'nin devlet içindeki rollerinin önemine işaret etti.
- İran'ın yakın tarihinde Türk diline sahip çıkış ilk kez böylesi bir toplumsal boyut kazandı.

Güney Azerbaycan açısından ise:

- Milli kimliğini oluşturan unsurlardan din ve mezhep gibi kavramlar millet kavramının ilk kez gerisinde kaldı.
- Tahran'a bağlı güvenlik güçleri ilk defa bir etnik grupla çatışmaya girdi.
- Bağımsızlık fikri ilk kez kitlesel anlamda dile getirildi.
- Güney Azerbaycan Türkleri coğrafi yaygınlıklarını ve sosyal yoğunluklarını en geniş anlamda sergiledi.⁶⁵

Öte taraftan Azeriler tarafından bazen ayaklanmaya kadar varan yürüyüşler ve toplantılar yapıldı. Örneğin 28 Kasım 2000 tarihinde Azerbaycan bağımsızlık günü öncesi Tebriz’de düzenlenen mitingde “Yaşasın Elçibey, yaşasın Atatürk” sloganlarından sonra İran polisi ile Azeri Türkleri arasında çatışma çıkmış ve gösteriler kısa sürede ayaklanmaya dönüşmüştür. Cenubi Azerbaycan Azadlık Partisi’nin (CAMAH) öncülüğünde düzenlenen mitinge, 2000’den fazla Azeri Türkü katılmıştır. Ayaklanmanın olmasındaki asıl neden CAMAH Başkanı Çehreganlı’nın İran seçimlerinde aday olmasının engellenmesidir. Bunun sonucunda 290 milletvekilinden 72’si seçilememiştir.⁶⁶ 1999 yılında CAMAH liderliğine seçilen Çehreganlı 2002 yılında Parti içerisindeki karışıklıklar nedeniyle oy çokluğu ile CAMAH’tan tamamen uzaklaştırılmış ve bir grup şahısla beraber GAMOH kurulmuştur.

Azerilerin faaliyetleri sadece ülke içinde sınırlı değildir. Örneğin 2002 tarihinde Tebriz Üniversitesi öğretim üyeliğinden emekli edilen ve GAMOH’un liderliğini yapan *Çehreganlı*, bir büro açmayı hedeflediğini ve Türkiye’den sonra New York’a giderek BM Genel Sekreteri Kofi Annan ile görüşmeyi hedeflediğini açıklamıştır. *Çehreganlı*, ayrıca Strasbourg’da Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Walter Schwimmer ile görüşmüş ve Almanya, İsveç ve Danimarka’yı ziyaret etmiştir.

22 Eylül 2012 tarihinde de Ankara Kuğulu Park’ta toplanan Azerbaycan-Kırım İnsan Hakları Derneği üyeleri, İran’ı yeni eğitim yılında Türk öğrencilere Türkçe eğitim dilinde öğrenim görmelerini engellediği ve Türkçe ders veren öğretmenleri tutuklayarak hapse attığı gerekçesiyle kınamış ve dernek yetkilileri, İran’ın Ankara Büyükelçiliği önüne siyah çelenk bırakmıştır.⁶⁷ Toplanan grup adına konuşan Şerife Caferi, Azerbaycan Türkçesine karşı uygulanan yasaklama siyasetlerinin bir an önce durdurulması gerektiğini belirtmiş, Azerbaycan Türklerine karşı kimliksizleştirme ve asimilasyon politikalarının da uygulamadan kaldırılmasını ifade etmiştir. Türk kimliğine karşı yapılan propagandaların durdurulmasını isteyen Caferi, Azerbaycan Türkçesine resmi bir dil statüsü verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öte taraftan 2003 yılında Aksiyon’a açıklama yapan İran’da yaşayan Azeri Türkleri’nin önemli isimlerinden Prof. Dr. Cevat Heyet, kendileri için önemli noktanın Azeri dil ve kültürünün korunması olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸

Nihayetinde İran’da Azeriler adı tam olarak konulmamış bir mücadele vermektedir. Adının tam olarak belirlenememesinin sebebi ortak mutabakatın yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Yukarıda da açıklandığı üzere bazı Azeriler İran’da yaşamaktan memnun

olup sadece kültürel haklarını elde etmek isterken, bazıları ise Bağımsız Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmeyi arzulamakta ve bununla ilgili yurtiçi ve dışında faaliyetler yapmaktadırlar. Özellikle petrol açısından zengin olan bölgenin kendisinden ayrılma olasılığını bile büyük bir kayıp olarak gören İran, geçmişteki bağımsızlık hareketlerini bastırarak kendisini tehlikeden korumaya çalışmıştır.⁶⁹

• Azerilerin Talepleri

Öncelikle İran'daki Azeriler arasında Güney Azerbaycan ulusal sorununu çözmek için 3 ana görüş bulunmaktadır:

1-İran yönetiminde pozisyonu olan, bürokrasi, endüstri ve dini alandaki kişiler “Birleşmiş İran”ı (national ironacentrists) savunmaktadırlar. Bu ekip Tek İran içinde otoritenin ve sermayenin paylaşımını artırmak için uğraşmaktadır. Diğer bir deyişle grup Kuzey Azerbaycan ve İran’ın birleşmesini istemektedir.

2- İran’ın bölünmesinden korkan entelektüel, sanayiciler ve bürokratlar grubu; Güney Azerbaycan’a (aynı zaman da diğer etnik-milliyetçi azınlıklara da) kültürel ve ulusal-bölgesel özerklik verilmesini desteklemektedirler. Bunun Azerbaycan problemini çözmede en uygun yol olduğunu düşünmektedirler. Bu çıkar grupları arasındaki popüler fikir ‘İran’a demokrasi, Azerbaycan’a özerkliktir’.

3- Üçüncü grup yeni siyasi organizasyonlar ve gruplar tarafından temsil edilmektedir ki, bunlar Bağımsız Güney Azerbaycan’ı sonraki aşamada Birleşmiş Azerbaycan’ı desteklemektedir. Bu grup radikal bir gruptur ve bunun nedeni evrimsel yöntemlerle milliyetçilik probleminin çözüleceğine inanmamalarıdır.⁷⁰

İran’daki Azerilerin içinde bulunduğu durumu Abbas Djavadi İran’da yapmış olduğu araştırmalar sonucunda şu şekilde açıklamıştır:

Bunu ister ayrımcılık ister şovenizm olarak adlandıralım fark etmez. İran’daki etnik Azerilerin eğitimde ana dillerinin kullanımına izin verilmemektedir. Ancak ilginç bir şekilde büyük çoğunluğu bunu eşitsizlik olarak görmemektedir. 2 aydan fazla ben çoğu Tahran, Erdebil ve Tebriz’den 80 kişiyle görüştim. Konuştuğum insanlar tüccar, hemşire, hükümet işçisi, ev kadını, bilgisayar ticaretçisi, öğrenci, işçi ve doktordu. Ancak bunlardan beş tanesi İran okullarında Azeri Türk eğitimiyle çok daha ilgiliydi. Diğerlerinin çoğu ilgisizdi ve öncelikleri bu değildi. Bazıları ilkesel olarak bu fikri

*savunuyordu ancak bu durumun sosyal gerilimi körükleyeceğini düşünüyorlardı. Birçok veli Farşlılar tarafından suçlanacak korkusuyla çocuklarını Azerice dilinde eğitim veren yerlere göndermeyi düşünmüyor. Bazıları Azeri Türklerine haftada iki ya da daha fazla saat seçimlik kurslar önermektedir. Bazı küçük gruplar bu fikre bile karşı çıkmaktadır.*⁷¹

İran'da azınlık nüfusunun en büyüğünü oluşturan ve Türk dilini konuşup Şii bir toplum olan Azeriler şikâyetlerini sürekli olarak dillendirmektedirler. Örneğin BM Özel Temsilcisi Maurice Danby Copithorne'ye getirilen şikâyetler Azeri dilinin kullanılması konusundadır. BM'nin 2002 yılında yayımladığı raporda yer alan istekler ise:

- Anayasanın 15. ve 19. maddelerinin uygulanması,
- Bir televizyon kanalının Türkçe yayın için tahsisi,
- Üniversitelerde Azeri Türk Dili ve Edebiyatı için bölümler açılması.
- Azeri Türkleri kültür merkezlerinin kurulmasının kolaylaştırılması,
- Kültürel muhtariyetin reddedilmesine son verilmesidir.⁷²

Şikâyetler:

- Kültürel eylemcilerin tacizi ve hapsedilmesi,
- Azeri dilinin okullarda kullanılmasının yasaklanması,
- Televizyon ve radyolarda, saf Azerice yerine Farsça-Azerice karışımı melez bir dilin kullanılması,
- Okullarda, İran halkının Pers kabilelerinin gelişiyle doğduğu, Azerilerin, Moğolların istilası sırasında dillerini zorla değiştiren İranlı Aryanlar olduğunun öğretilmesi,
- Azerice coğrafi isimlerin değiştirilmesi ve çarpıtılması,
- Çocukların Azerice isimlerle kaydedilmesinin reddedilmesidir.⁷³

Ayrıca Uluslararası Güney Azerbaycan Ulusal Konseyi sözcüsü Cemal Mehmethanoğlu ana amaçlarının Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bağımsızlığını sağlamak olduğunu, ancak bunun için şiddetten ya da silahtan ziyade demokrasi, barışçıl yollar kullanılacağını açıklamıştır.⁷⁴ Çehreganlı taraftarları da İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin Azerbaycan ile birleşmesi gerektiğini belirtmektedir ki, gerçekte İran'da yaşayan Azeri Türkleri arasında bu desteklenmemektedir. Bu sadece gözlem düzeyinde bir açıklama olarak kabul edilmektedir.⁷⁵ Çehreganlı ise Azerbaycan'ın bağımsızlığından ziyade İran'da da ABD tarzı bir federatif

yapının kurulmasından yana olduğunu belirtmekte ve bu doğrultuda Azerilerin dilsel ve kültürel haklarını talep etmektedir. Ancak bazı İranlı yetkililer ve İranlı Azeri entelektüeller Çehreganlı'nın birleşmeden ya da Pan-Azeri gibi bir yapıdan yana olduğunu düşünmektedir. Bunun öncelikli nedeni Çehreganlı'nın sitesinde Azeri Cumhuriyeti'ne benzer bayrağın mevcut olmasıdır. Ayrıca İran'daki Azerbaycan'a Güney Azerbaycan demesi ve başında bulunduğu grubun Güney Azerbaycan Ulusal Uyanış Hareketi olarak adlandırılması birleşmeden yana bir tavır olarak yorumlanmaktadır.⁷⁶

İranlı Azeriler daha çok kültürel haklar isterken ancak çok azı ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaktadır. George Washington Üniversitesi Fars, Azeri ve İngiliz Dili Edebiyatı mezunu Dr. Hassan Javadi İran'da Azeri nüfusunun yoğun olduğu yerlerde bu gibi irredantizm veya birleşme işaretlerinin nerdeyse olmadığını ve İranlı Azerilerin kültürel haklardan daha fazla önemli sorunlar ile ilgilendiğini belirtmektedir.⁷⁷ Bu sorunların başında işsizliğin ve ekonomik durgunluğun geldiğini söylemek mümkündür. Buna göre İran Azeri toplumu, ülkenin geri kalanı gibi, reform ve demokrasi için hareketlenmelerle ilgilenmektedir. Javadi'ye göre ayrılıkçı hareketler “radikal düşünceleri” temsil etmektedir.⁷⁸

Dilek, ise konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Rusya ve İran gibi iki önemli komşusuyla iyi geçinmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁹ Azerbaycan'ın geçmiş asırlarda İran toprakları olarak kabul edildiğini vurgulayan Dilek, daha sonraları Rusların hakimiyetine giren Azerbaycan'ın İran ve Rus kültürünün buluşma noktası olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Azerbaycan Cumhuriyeti bugünüyle her iki ülkenin sosyal ve kültürel coğrafyasının bir parçasıdır. Siyasal ve kültürel olarak zamanla kendisinin bir parçası olan Rus ve İran kültürünü dengeli bir şekilde idare eden Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomik olarak da her iki ülkeyle ilişkilerini dengeli yürütmek zorundadır. Özellikle İran-Azerbaycan Cumhuriyeti ilişkisinin temel özelliğinin taraflar arasında güveni zedelemekten, siyasal ideoloji ve askeri olarak tehdit olmaktan kaçınmak üzere kurgulandığını söylemek mümkündür. Dilek'e göre Tahran, Bakü'nün ayrıca düşmanlarının eksenine girerek kendisine fiziki tehdit olmasını istemezken, Bakü de aynı şekilde İran'ın iç işlerine karışarak ülkede dindar gruplar üzerinden kendi siyasetlerini yürütmeye çalışmasını istememektedir.

Öte yandan İran'daki Şii boyutun yoğun bir şekilde uygulanarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Hükümetin kültür üzerindeki ağır karar ya da uygulamaları da bazı kültürel aktiviteleri provoke etmektedir. Ancak bu ağır uygulamaların sonuçlarının

istikrarsızlığı, sosyal ve siyasi değişimlerle hem hal olan gençleri nasıl etkilediği henüz netleşmemiştir.⁸⁰

Nihayetinde Azeri Türkleri azınlığının büyük bir kısmı, etnik istikrarsızlıkta küçük bir etkiye sahip olmakla beraber Azeri Cumhuriyeti ile birleşme veya ondan ayrı kalma konusunda farklı eğilimler göstermektedir. Ayrı kalmaları gerektiğini düşünenler Azeri Cumhuriyetini ekonomik olarak durgun ve siyasi olarak yozlaşmış olarak görmektedir.⁸¹

3. İran Yönetimi'nin Azerilere Bakışı

1924 yılında Türk soyundan gelen Kaçar hanedanlığına son verilerek Pehlevi ailesinin ülke yönetimini ele geçirmesinin ardından Şia ve Fars kültürü merkezli takip edilen “Farslılaştırma” politikası tüm azınlıkları olduğu gibi İran’da yaşayan Azeri Türklerini de etkisi altına almıştır. Ancak 1979’dan günümüze kadar geçen süreye bakıldığında Azerilerin İran’daki etkinliğinin devam ettiği görülmektedir. İran Türkleri (Güney Azerbaycan) de diğer İranlılar gibi İslam Devrimi’nden umduklarını bulamamış, bu tarihten sonra da sistemle birçok anlaşmazlık yaşamışlardır. Zira İran’daki Şia merkezli totaliter sistemin ideolojik olarak zayıflamasının kimlik düzeyinde İranlılık olgusuna ciddi darbeler vurduğu düşünülmektedir. İran İslam Cumhuriyeti’nin kendi siyasal uygulamalarını resmi Şia mezhebine dayandırması sonucu rejimin meşruiyet sorunu ile karşılaşması Şii İslam’ın ülke içinde birleştirici faktör olma özelliğini zayıflattığını söylemek mümkün.

Şii İslam’ın siyasi anlamda güçsüz hale gelmesi genel olarak “İranlılık” kimliğine de yansımakta ve mevcut Farslılık temeline dayanan iktidarla aynı vizyonunu paylaşmayan Azerbaycanlıların İranlılık algısını değiştirmektedir. Bu durum ise Güney Azerbaycan Türkleri açısından bir ikilem yaratmaktadır. Bu ikilem bir yandan sistemle bütünleşme diğer yandan sistemden ayrılma eğilimlerinin bir arada yaşanmasıdır. Dolayısıyla Güney Azerbaycan Türkleri’nin sistem içinde yer almasında ortak mezhep olan Şiilik unsuru bir ölçüde etkin olurken, özel anlamda “âdem-i merkeziyetçilik”, genel anlamda da “İranlılık” olgusu Güney Azerbaycan Türk milli hareketine yön veren asıl unsurları teşkil etmektedir. Tüm bunlarla birlikte İran yönetimini en çok rahatsız eden durum ise Güney Azerbaycanlıların (İran Azerileri/İran Türkleri) Azerbaycan ve özellikle Türkiye’ye duydukları ilgidir. Farsça kaynaklar, Farslar ve İran’da yaşayan Azeri Türklerin ortak tarihi, kültürel ve mezhepsel geçmişine rağmen İran’da yaşayan Azeri Türkleri’nin Ankara ve Bakü’ye sempati duymalarını İran’ın geleceğine zarar veren bir unsur olarak yazmaktadır.⁸² Ayrıca her iki ülkede yaşayan Türklerin birbirleriyle akraba oldukları ve bir halk oldukları düşünüldüğünde iki toplum

arasında kopamaz kültürel sosyal bağlar olduğunu belirten Dilek, hem İran hem de Azerbaycan'da yaşayanların, aynı dil ve mezhebe sahip aynı coğrafyada ama iki farklı ülkede yaşayan bir toplum olduğunu vurgulamaktadır. Dilek'e göre bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus ise SSCB/Rusya altında yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti Türkleri'nin kültürel ve sosyal yapısının farklılaştığı ve iki toplum (Azerbaycan ve İran Türkleri) arasında gözle görülür farklılıkların oluştuğudur.

Ayrıca İran'da kültürel ayrımcılık politikasının da Güney Azerbaycanlıların özellikle ekonomik ve sosyal refahlarına zarar verdiği görüşü mevcuttur.⁸³ Ülkede Azerilere karşı aşırı milliyetçi politikalar uygulanmaktadır. Mesela Azeri dilinin resmi olan tüm alanlarda yani okulda, mahkemede, hükümet binalarında ve orduda kullanımı yasaklanmıştır. Ülke içinde Azeriler üzerinde uygulanan baskılara geçmeden önce Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla İran'ın izlediği politikayı incelemek faydalı olacaktır:

Öncelikle İran'da Fars olmayan ulusal azınlıkların problemleri, bölünmüş uluslarla aynı zamana denk gelmiştir. İranlı liderler bu problemleri, etnik gruplar ve ulusal azınlıkların temsilciliklerini hükümetin yapıları içine dâhil etmekle aşmaya çalışmış ancak kendi kendini yönetme, dil ve kültürel alanda herhangi bir imtiyaza izin verilmemiştir/vermemektedir.⁸⁴ Kuzey'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı ise İran'ı endişelendirmiş ve İran bağımsızlığın etkisinin ülke içinde yayılmasını engellemek, istikrarı ve toprak bütünlüğünü garantilemek için;

- Gerçekçi ve bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin oluşumunu ve Güney Azerbaycan'ı etkilemesini,
- Azerbaycan ve Orta Asya'da ABD ve Türkiye'nin etkisinin artmasını,
- Türk dünyasının birleşmesini engelleyici politikalar yürütmüştür.

Bütün bu uygulanan politikalar altında Azerilerin Moğol istilasından sonra Türkleştiğini yazan İran, Azerilerin Farsça öğrenmesi için bedava gazete, dergi ve öğretmen göndermişlerdir. Bu uygulamanın altında yatan bir başka gerekçe ise Irak bölgesinden Arapça'nın, Azerbaycan'dan gelen Türkçe'nin büyük bir tehlike olarak görülmesi ve buna engel olunmaya çalışılmasıdır. Örneğin Türkiye'nin Latin Alfabesine geçmesini fırsat olarak gören İran Latin Alfabeye geçebilecek iken geçmemiş ve yazı dilinde Azerilerin Türkiye ile bağlantısını kesmiştir.⁸⁵

Öte yandan bu kapsamda;

- Kafkaslar, Orta Asya ve Rus Volga Bölgesi'ndeki Müslümanları etkilemek için önemli yerleri yumuşak güç ile kazanmak,
- Azerbaycan piyasasına ve doğal kaynaklarına özgürce ulaşmak,
- İslam Devrimi'nin ihracı doktrinine göre Azerbaycan'da İslami ve İran'ı destekleyen bir rejim yaratmak için çalışmalar yapmıştır/yapmaktadır.⁸⁶

Ayrıca İran'da her dört İranlı'dan birinin Azeri olduğu düşünülürse sınır içerisinde ulusal kimliğin yoğunlaşması Tahran tarafından sınır birliğini tehdit eden bir unsur olarak görülebilmektedir. Bu ihtimalden dolayı Azeri-Ermeni Karabağ sorunda İran Ermenistan'ın yanında durmayı tercih etmiştir. Örneğin Ermenistan 1992 yılında Tahran'da elçilik açabilirken, Azerbaycan ancak 2004 yılında Tebriz'de açabilmiştir. İrredantizm yüzünden Tahran Bakü ve Washington'u kuzey illerindeki provokasyonların arkasındaki güçler olarak görmüştür. Örneğin Azerilerin hamamböceği olarak karikatürize edilmesinden sonra başlayan ayaklanmalarda, İran yetkilileri Bakü ve ABD'yi ayaklanma için suçlarken İran hükümeti gazeteyi kapatma kararı almıştır. Ayrıca New Yorker'da Seymour Hersh makalesinde İran'da kopukluk yaşayan Azerilerle Amerikan güçlerinin görüştüğü notunu paylaşmış ve bunun ardından İran Bakü'ye yönelik suçlamaları artırınca Bakü de Tahran'ın Azerbaycan İslam Partisi, Ceyşullah ve Hizbullah gibi İslami Hareketleri finanse ettiğini açıklamıştır.⁸⁷

Güney Azerbaycan sorununun olması İran'ın çok etnikli bir devlet olduğunu ve azınlıklarına karşı daha katılcı politikalar için zorlandığını ancak Farşlı olmayan bu gruplara karşı İran bakış açısının uygulandığı görülmektedir. Bunun nedeni Güney Azerbaycan'ın İran'ın en zengin ilinden biri olması ve kaybedileceğinden korkulmasıdır. Ancak bu korku Azerileri İran toplumuna bağlamaktan çok provoke etmektedir.⁸⁸

Azeri kültürü üzerindeki baskılar günümüzde de devam etmektedir. 2012 yılında Azerbaycan Ulusal Konseyi sözcüsü Cemal Mehmetoğlu İstanbul'da yapılan toplantıda "geçtiğimiz altı ayda İranlı Azerilere evde ya da kültürel kurumlarda Türkçe öğretmek isteyen öğretmenler hapse atıldı. Ayrıca İran'da **Azeri Türklerine** kendi dillerinde TV programı yayınlamaya veya Türkçe gazete basmaya izin verilmemektedir" açıklamasını yapmıştır.⁸⁹

Transitions Online düşünce kuruluşunda Kafkas projesi yönetiminden Emin Hüseyinzade, Azeriler ve İran arasında tuhaf bir ilişki olduğuna dikkat çekmektedir. Hüseyinzade bu durumun Şah döneminde başladığını, Azerilerin eğitim ve İran kültürünün dışında tutulmasının, Azerice isimlerin yasaklanmasının ve Azerilerin Farşlılaştırılmasının bir

gelenek haline geldiğini belirtmektedir.⁹⁰ Ayrıca Ahmed Haşimi'ye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1990'ların başlarında elde ettiği bağımsızlık İranlı aydınlar ve yönetim tarafından çok sıcak karşılanmış hatta bazı çevrelerce Şii ve kardeş ülke Azerbaycan'ın yakın zamanda gönüllü olarak İran'a katılabileceğini düşünmüşlerdir.⁹¹ Ancak Azerbaycan'ın Türklük kimliğinin Şiilik kimliğini bir hayli ağır bastığını gözlemleyen Tahran, hayal kırıklığı yaşamış ve özellikle Ebulfaz Elçibey'in Türkçü politikaları, Tahran'ın tam olarak Ermenistan'a yönelmesinde ve günümüze kadar devam eden Erivan'la kalıcı stratejik ortaklığa kadar gitmesine bir gerekçe olmuştur.

Diğer yandan resmi düzeyde Azerilere yönelik hoşnutsuzluğun devam ettiğini söylemek mümkün. Örneğin bir yandan resmi Kayhan Havayî dergisinin 1127. sayısında yayınlanan bir makalede Azerilerin Türk olmadığı, dil ve soy bakımından İranlı olduğu ve bunu kabul etmeleri gerektiği belirtilirken⁹² diğer yandan İran Basın Yayın Bakanlığı ve Radyo TV İdaresi tarafından Azerilerle ilgili anket yapılmış ve Türkleri İranlı olarak görmeyen sorular sorulmuştur. Örneğin “Eğer bir gün evlenmeye karar vererseniz bir Türk ile evlenir misiniz? Evlilik yaşında bir kızınız olursa bir Türk'e verir misiniz?”, “Bir Türk'ün oturduğu evde veya mahallede oturmak ister misiniz?”, “Azeri dilinin konuşulduğu bir kentte oturmaya razı mısınız?”, “Bir Türk ile ilişki kurmaya razı mısınız? Onun evine gider misiniz, ya da evinize misafir olarak gelmesini hoş karşılar mısınız?”, “Türkler'in aşure veya benzeri dinî merasimlerinize katılmalarına razı mısınız?” soruları sorulmuştur.⁹³

Nihayetinde İran'da özellikle Fars dili haricindeki dillerin öğrenilmesi konusunda sıkıntı yaşanmakta ve ülkede Farsça olmayan medya üzerinde sıkı bir kontrol mevcut.⁹⁴ 1995'ten beri konuya ilişkin çalışmalar yapan Kanadalı Maurice Danby Copithorne'un hazırladığı BM raporu da söylenenleri kanıtlar niteliktedir: “Azeriler ana dillerini kullanmakta ve öğrenmekte sorun yaşıyorlar. Anadillerinde yayın konusunda önemli sorunlar var. Kültürel haklar için çabalayan Azeri aydınlar karşı taciz ve hapis uygulaması var. Azeriler, nahoş bir kültürel asimilasyon ihtimali ile karşı karşıya.”⁹⁵ Her ne kadar somut verilerin eksikliğinden dolayı İranlı Azeriler arasında ayrılıkçı duyguların boyutunu bilmek zor olsa da milliyetçilik ve Türk yanlısı duyguların yükselişte olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁶

4. İranlı Azerilerin Azerbaycanlı Azerilerle İlişkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanından sonra İran Azerbaycanı'nda etnik ve ulusal kimliği merkeze alan aktiviteler artmaya başlamıştır. Bununla beraber 1999'ların başından itibaren Azerilerin etnik kimliğine dair söylemler de arttı. Bu yükseliş sınır ötesindeki Cumhuriyetle birleşmeden ziyade İran'daki kültürel hakların artırılmasıyla ilgiliydi. Azerilerde yükselen kimliğin ilk manifestosu daha önceleri kendilerini Türk olarak tanımlayan grubun özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra kendilerini Azeri ya da Azerbaycanlı olarak tanımlamalarıydı.⁹⁷

Zamanla Güney ve Kuzey'deki Azerilerin iletişime geçmesini sağlayan gelişmeler yaşandı. Örneğin Astara Valisi Hasan Rezai 1992 yılında haftada ortalama 400'e yakın ailenin İran'dan Azerbaycan Cumhuriyetini ziyaret ettiğini belirtmişti. İlişkinin düzelmesi aynı zamanda iletişim ve taşımacılığa da yansımıştı. Örneğin Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran'daki iller arasında otobüs seferleri başlatılmıştı. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de İran Azeri illerindeki yerel yöneticiler ve Azerbaycan Cumhuriyeti yöneticileri arasında resmi, doğrudan ve karşılıklı bir ilişkinin kurulması idi. Örneğin bu kapsamda Azeri illerindeki delegeler Bakü'yü ziyaret etmiş, ticari, eğitim, bilimsel çalışma alanlarında doğrudan işbirliği başlatmışlardı. Bu durum Tahran ve Bakü arasındaki ilişkinin iyileşmesinde önemli rol oynamakla beraber, İranlı Azeri Meclisi de İran'daki Azeri illeri ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki işbirliği ve iletişimi cesaretlendirdi. Bu doğrudan karşılıklı değişimler ve işbirliği Azeri illerindeki özellikle Doğu Azerbaycan'daki illerin yerel kontrolü artırma arzusundan kaynaklanmaktaydı. Azerbaycan Cumhuriyeti ile ikili işbirliğinin yapılması bir örnek teşkil etti ve istendiğinde Türkiye gibi başka devletlerle Azeri illerinin bağımsız bir şekilde aktiviteler yapmasının önünü açtı. Örneğin 8 Mayıs 1994 yılında Doğu Azerbaycan İlinin valisi İstanbul'u ziyaret etti. Ziyaret sırasında ticari alanda ve endüstriyel bilgi alışverişinin yapılması için beyanatlarda bulundu.⁹⁸ Ancak taraflar arasında devam eden ticari ilişki şimdilik İran lehine olmakla birlikte güneylilerin kardeş olarak gördükleri Azeriler, Karabağ meselesinde İran'ın yardım etmemesinden dolayı hayal kırıklığı yaşamışlardır. İran'daki sistemin sekülerleşmesi durumunda ise bu ilişkilerin İran aleyhine dönmesi ihtimalinin taşındığı ifade edilmektedir.⁹⁹

Bu dönemdeki bir diğer büyük gelişme, Meclis'in Hazine Müsteşarı İbrahim Sarraf'ın Doğu Azerbaycan illerinin resmi işlemlerinde daha fazla bağımsızlık talep etmesiydi. Sarraf Azerbaycan Cumhuriyetiyle işbirliğinde İran gümrük makamlarının dahil olmamasını ve bu işlemleri kendi başlarına yapmayı talep etmişti. Ekonominin iyi olmadığı İslam Cumhuriyeti ve Pehlevi döneminde Azeri illerinin önemi Azeri Cumhuriyetiyle ticari ilişkinin artmasıyla ve karşılıklı geçişlerin sağlanmasıyla beraber aniden arttı. Azerbaycan Meclisi'nin İran'daki temsilcileri Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkilerin inşasında Azeri illerinin önemini sıklıkla

vurguladı ve aynı zamanda Tahran'dan talep edilen kaynaklar konusunda da haklılıklarını göstermeye çalıştılar. Bu balayı sürecinin ardından belli hayal kırıklıkları da yaşanmaya başladı. Bir diğer deyişle zamanla Güney ve Kuzey arasında kültürel ve davranış farklılıkları belirmeye başladı. Örneğin Kuzeydeki Azeriler Güneydekileri çok dindar ve muhafazakar olarak görürken, Güneydekiler Kuzeydekileri “Ruslaşmış” ve Azeri ve Müslümanlık kültürünü kaybetmiş olarak görmekteydi. Yapılan röportajlarda bazı Azeriler kendilerini diğerlerinden daha üstün görmekteydi. Örneğin Kuzeydekiler kendilerini daha kozmopolit görürken, Güneydekiler de kendilerini kültürel olarak daha zengin ve Kuzey’den daha uygar olarak görmekteydi. Taraflar bir anlamda kendisini merkez olarak görürken diğerlerini çevre olarak görmekteydi. Farklılıklar bu kadar vurgulanmasına rağmen Azerbaycan’ın “tek”in parçası olduğu da belirtilmekteydi. Cumhuriyet içerisindeki bazı gruplar ve bireyler açık bir şekilde Güney Azerbaycan ile birleşmeye olan ilgilerini ilan etmekteydiler ki, Güney henüz birleşmeye yönelik ilgilerini açıkça ifade etmemekteydi. Böylece sınırlı bir irredentist hareketlenme kuzeyde mevcut iken güneyde buna aktif olarak katılan partner mevcut değildi. Buna ek olarak kuzeydeki Azeriler arasında milliyetçi söylemler ve birleşme talebi güneylilere kıyasla daha yoğundur. Nitekim bu gibi faaliyetler de İran tarafından kısıtlanmaktadır.¹⁰⁰

Öte yandan İran, Azerbaycan Cumhuriyeti’ni etkilemek için dinsel açıdan faaliyetlerde bulundu. Bu bağlamda İran’ın dinsel etkisinden dolayı Azerbaycan İslam Partisi kuruldu. Partinin 50 bine yaklaşan üyesinin çoğunluğunu Bakü etrafındaki köylerde yaşayanlar oluşturmaktaydı. Partinin büyümesi Aliakram Aliyev için sıkıntıydı ve 1995’de Aliyev parti liderini tutukladı. Partinin yeniden kaydı yurtdışından finanse edildiği ve üyelerinin İran için ajanlık yaptığı şüphesiyle reddedildi. Camiler de dahil olmak üzere bütün İslami organizasyonlar Azerbaycan’daki Uzmanlar Konseyi kontrolüne verildi. Yasama eğilimini yenileyen Rusya ve diğer Sovyet sonrası devletlerde parlamento, yabancı misyonerlerin faaliyetlerini yasaklayıcı adımlar attı ve dini gruplara gerektiği zaman merkez tarafından tanınmış geleneksel dini kurumlardan atamalar yapıldı. Azerbaycan’ın ana siyasi partileri, muhalefet ve hükümete yakın olanlar gibi, din ve devlet ayırımına katılmaktaydı.¹⁰¹ Bu nedenle bu kısıtlamalar yabancı memurların siyasi amaçlar doğrultusunda dini sömürmesini engellediği için haklı bulunmaktaydı.

5. Azerbaycan Devleti’nin İran’daki Azerilerle İlişkisi

Azerbaycan Devleti’nin İran’daki Azerilerle ilgilenmesi durumunda *Pan-Azerbaycan* kavramı sıklıkla dile getirilmektedir. Öyle ki, Pan-Azerbaycan kavramı söylemsel ve eylemsel olarak

dönem dönem yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Eskiden Pan-Azerbaycan söylemi Rusya'nın İran'a karşı bir kozu idi. Ancak Sovyetlerden sonra yani Aliyev'in Komünist Partisi'nde lider olduğu dönemde Azerbaycan'ın yeniden birleşmesine yönelik güçlü bir söylemi oldu.¹⁰² Ayrıca Sovyetlerden sonra siyasi elitlerin birçoğu Azerilerin yakınlaşmasını kabul etmişti, ancak bunun İran'ı kızdırmaması gerektiğini de bilmekteydiler. Pan-Azeri söyleminin en güçlü savunucu Elçibey bile Tahran hükümetine güvensizlikleri devam etmesine rağmen bu söylemleri biraz daha yumuşatmıştı.¹⁰³

Musavat Parti liderlerinden birine göre Azerbaycan'ın birleşmesi için üç ihtimal vardı. Bunlar "Rusya'nın güneyi ele geçirmesi, İran'ın kuzeyi ele geçirmesi veya her iki Azeri parçasının bağımsızlığına kavuşması" idi.¹⁰⁴ Ancak birleşmenin olmasına kadar her iki sınırda yaşayan Azerilerin birbirini tanıması gerekirdi. Bu kapsamda bu her iki tarafın görüşmeye başlaması bir anlamda Berlin Duvarı'nın yıkılmasına benzetildi. Taraflar görüşmeye başlayınca benzer dil ve tarihsel geçmişe sahip olduklarını fark ettiler. Ancak zamanla belli farklılıkların da olduğu ortaya çıktı. Örneğin İran'daki Azeriler öncelikle kendilerini İranlı olarak görmekteydiler.¹⁰⁵

Diğer yandan Azerbaycan her ne kadar birleşmeye yönelik hareketleri desteklemediklerini belirtse de Azerbaycan'daki okullar için basılan haritalarda Azeri bayraklarının hem Azerbaycan hem de Güney Azerbaycan'da dalgalanıyor olması Tahran tarafından sert tepkiyle karşılandı. Bu kitaplar Aliyev'in uzun süredir ertelenmiş Tahran ziyaretinin bir ay öncesinde basılmıştı. İran'ın tepkisinden sonra Aliyev kitapların basımdan bir an önce geri çekileceğini açıklamıştı.¹⁰⁶ Azerbaycan hükümetinin İran'daki Azerilere yönelik etkin olma faaliyetleri kapsamında yayınladıkları kitaplara İran'daki düşünce kuruluşları tepki göstermekteydi. Öyle ki, 2013 yılında İran'ın Azerbaycan Büyükelçisi'nin ricası üzerine Kafkas çalışmaları uzmanı İranlı Selahattin Seyf Azerilerin yayınlamış olduğu kitaba eleştiri yazısı yazarak karşılık vermişti.¹⁰⁷

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Güney Azerbaycan'a yönelik şu varsayımlar mevcuttur: Öncelikle petrole dayalı refah ortaya çıktıkça Güney'dekiler için Azerbaycan Cumhuriyeti çekici gelecek, eğitim, kültürel ve dilsel anlamda zaten iletişimde olunan bu grup daha fazla kuzeye gelecektir.¹⁰⁸ Ancak Bakü'deki bazı düşüncelere göre birlikte yaşamak demek Güney'de ayrılıkçılığı desteklemek anlamına gelmektedir. Öte yandan az da olsa şimdiye kadar Kuzey'in İran'a katılması gerektiğini destekleyenler de bulunmaktadır. Ancak bazı seküler elitlere göre, Şii fundamentalizmi Rusya'nın yönetimine yeniden dönmekten daha az kabul

edilebilecek bir şeydir. Ayrıca Azerbaycan'daki nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan büyük Sünni azınlık için bu durum kabul edilebilir değildir. Ancak bu görüşe göre İran bir gün etnik azınlıkları asimile eden Farslılaştırma politikası kadar İslami fundamentalizimden vazgeçmeli ve daha açık görüşlü, liberal bir yapıya evrilmelidir. Bu durumda Pan-Azerbaycan politikası da kendi potansiyelini anti-İran alanında kaybetmiş olacaktır.¹⁰⁹

1998 Kasım'ında Başkan Hatemi'nin Tebriz'e gitmesi ve yaptığı konuşmalar Bakü'de pozitif yankılar uyandırmıştı. Bu konuşmalar 1919 yılında bağımsız Azerbaycan ve İran arasında hayal edilen konfedere sistemi akıllara getirmişti. Buna göre Azerbaycan birliği sağlarken İran da Rusya'dan kaybettiği toprakları almış olacak ve bu topraklar üzerinde hükümlanlığını yerine getirmiş olacaktı. Ancak şartlardan dolayı bu düzenleme başarısız oldu. Bakü'de Batı fikirleri yani liberalizm, milliyetçilik ya da sekülerizm erken bir dönemde yükselmeye başladı. Güney Azerbaycan da bu fikirlerden etkilendi ve her iki tarafta ortak kimlik ve dayanışma fikri canlandı. Kuzeyliler kendi refah ve fikirlerini paylaşmak istedi, Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışma ortaya çıkınca Güney de buna dayanışma ile cevap verdi.¹¹⁰ Bunun sonucunda tek Azerbaycan fikri özellikle de Genç Türklerden etkilenen kuzeyliler arasında doğdu ve bunu güneye yaydılar. Hüseyinzade ya da Ağaoğlu gibi entelektüeller, güney ve kuzey sınırlarını birleştiren Azerbaycan Devleti fikrini geliştirdiler. 20. yüzyılın başlamasıyla, Tebriz'de "Tek Azerbaycan" fikrini aşıl原因an gazeteler basılmaya başladı.¹¹¹ Şah rejiminin yıkılmasından ve 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin doğmasından sonra bu fikirler daha fazla büyüdü. 1918-1920 yılları arasında kısa süreli yaşayan devlet döneminde, Kuzey ve Güney Azerbaycan bu fikri daha çok geliştirdi ve ilişkilerini artırdılar. Ancak ne Rusya ne de İran Büyük Azerbaycan hayalini onayladı, Kızıl Ordu'nun Kuzey'e girmesiyle ve Şah'ın güneylileri asimile politikasıyla bu hayal sonlandı.

Nihayetinde Azerbaycan'ın bilinçaltında her zaman güneydekilerle birleşme, onları kardeş olarak görme ve İran altında zulme uğradıklarına dair fikirler vardır. Ancak Azerbaycan Devleti reel politikaya göre hareket etmektedir. Milliyetçi söylemleri sadece İran'ın hareketlerine karşı kullanılmaktadır. Bu söylemleri kısa vadede değerlendirmemek gerekir. Bu uygulamanın şimdilik bir sonuç üreteceğini düşünmek doğru olmayacaktır. Çünkü Azerbaycan Devleti de kısa vadede bu yönde adım atamayacağını yani bu güce sahip olmadığını bilmektedir.

6. İran ve Azerbaycan Devleti Arasındaki İlişki

Diğer bölümlerde de belirtildiği üzere Kuzey’de aniden doğan bağımsız Azerbaycan Devleti İran’da birçok probleme neden oldu. Bu doğuşun politik ve ulusal hareketlenmeler açısından İran Azerbaycan’ına etkide bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu etkilerin İran’ın geleceğinde problemleri sonuçlar doğuracağı da söylenebilir.

Öncelikle İran liderliğinin bir bölümü, özellikle de yüksek seviyede Azeri-Türk kökeninden gelenler, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin eski İran’daki gibi İran toprağına dahil olmasını desteklemiştir. Birçok İranlı lider ise bu fikrin gerçekçi ve istenilmeyen bir fikir olduğunu belirterek reddetmiştir. Bunlara göre İran’da yükselen Türk unsurları ve politikleşen Azeri nüfusu Fars milliyetçiliğı için önemli sorun olacaktır. Bu nedenle mevcut İran rejimi İran’daki Azeri nüfus üzerindeki Azerbaycan Cumhuriyeti’nin etkisini gidermek için siyasi alanda çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda İran çıkarları yukarıda da değinildiğı üzere gerçekçi ve bağımsız bir Azeri Cumhuriyeti’nin oluşumuna engel olunarak Güney Azerbaycan’daki etkisi küçültölmeye çalışılmış ve devrimin Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ihraç edilmesi için bu bölgedeki İslami hareketler desteklenmiş ve İran destekli bir rejim yaratılmaya çalışılmıştır.¹¹² Nitekim Komünist Sistemin kalktığı Azerbaycan Cumhuriyeti’nde camiler rakamsal olarak artmış ve camilerdeki hocalar ise Kum medreselerinde eğitim almış kişilerdir.¹¹³ İran Şiiler üzerinde etkin olmasına rağmen, Azerilerin büyük çoğunluğunun laik olduğunu ve hatta dinle alakalarının olmadığını söylemek mümkündür. Ancak Azerbaycan’da dinin etkisinin artması durumunda İran’ın etkisinin doğrudan artması ihtimali de vardır.

Öte yandan İran yönetiminin tarihsel ve kültürel bağlarına rağmen bölgede Azerbaycan yerine Ermenistan’dan yana bir politika belirlemesi Bakü-Tahran hattında hassas ve kaygıya dayalı ikili bir ilişki doğurmuştur.¹¹⁴ Azerbaycan yönetiminin İran’daki Azerilerle ilgilenme ihtimalinden dahi rahatsız olan Tahran, Kafkasya genelinde ve Azerbaycan özelindeki etkinliğini Ermenistan üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Zira İran’ın Ermenistan’a verdiği desteğin arkasında, kuzeyinde bulunan Türk nüfusun Azerbaycan’la entegrasyona gidebileceğı endişesi yatmaktaydı. İran ayrıca, Türkiye’nin Azerbaycan üzerindeki etkisinden ve bölgede Türk kimliğine dayalı bir organizasyondan açıkça rahatsızlık duymuştur. İran’ın Azerbaycan istikametinde Şii kartını kullanmasına karşılık Bakü, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeyi benimseyerek İran’ın Güney Azerbaycan politikalarına karşı direnme stratejisini benimsemiştir. Bakü yönetimi tek başına İran’da Türk varlığına karşı herhangi bir girişimde bulunma cesareti göstermese de Türkiye üzerinden bir takım organizasyonları destekleme yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra Güney Azerbaycan’daki İran yönetimine karşı gerçekleştirilen protestolar Azerbaycan’dan ziyade Türkiye’de daha çok yankı bulmuştur.¹¹⁵ Azerbaycan

yönetiminin en büyük rahatsızlığı ise Kafkasya bölgesinin önemli aktörü olan İran'ın kendi iç işlerine müdahalesi ve Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'a verdiği ekonomik ve siyasi destektir. Dolayısıyla Azerbaycan yönetiminin Güney Azerbaycan'la olan ilişkileri İran'ın Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan'a verdiği destek çerçevesinde şekillenmektedir.

Ayrıca geçen yıllar boyunca İran ve Azerbaycan arasında önemli bir gerilim yaşanmıştır. Bunun ideolojik, jeopolitik ve ekonomik faktörleri bulunmaktadır. Öncelikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Azeriler önemli bir kimlik krizi yaşamıştır. Ülkenin tarihsel ve dini olarak İran ile etnik-dilsel ve geleneksel entelektüel olarak Türkiye ile ve siyasi, entelektüel ve dilsel olarak Rusya ile bağlantısının olması ulusal kimlik sorunun doğmasına neden olmuştur. Bu bağlantılara rağmen, milliyetçi Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (Popular Front of Azerbaijan (PFA)) daha çok Türk yanlısı bir duruş almıştır. Haziran 1992'de başa geçen, PFA'nın lideri ve seçilmiş başkanı Ebulfaz Elçibey, Azerbaycan'ın Türk kültüründen gelen mirasını vurgulayarak sadece Rusya ve İran'la değil aynı zamanda kendisini dışlanmış hisseden etnik azınlıklara kapsayıcı davranmıştır.¹¹⁶ Ayrıca Azerbaycan'ın kısa bir sürede Türkiye ve Batı'ya olan yakınlığı bölgesel güçleri yani Rusya ve İran'ı endişelendirmiştir. Her iki devlet Kafkaslar'da İsrail-Türkiye-ABD etkisinin artmasından rahatsız olmuşlardır. İran'ı endişelendiren esas konu "Büyük Azerbaycan"ın Azeriler arasında büyük destek alması olasılığıydı. Büyük Azerbaycan fikrine göre Rusya ve İran tarafından Kuzey ve Güney'e bölünmüş Azerbaycan'ın yeniden birleşmesi gerekmekteydi. Bu fikrin aksine bazı Farslılar da Kuzey Azerbaycan'ın 1828 yılında İran'ın Rusya'ya kaybettikleri toprak parçası olduğunu vurgulamaktaydılar. Elçibey, "Büyük Azerbaycan" söylemini mücadele için kullanarak İran'ı Kuzey'deki Azeri nüfusuna kötü davrandığından dolayı suçlamıştır. İran da Azeriler arasında ayrılıkçı düşünceleri engellemek için Azerbaycan'daki İslami Parti'leri finanse etmiş ve kamu ilişkilerini güçlendirmek için kampanyalar yapmıştır. Ayrıca Azerbaycan'daki ayrılıkçı Taliş hareketi ve Fars kimliğine sıkı bağlı olan etnik azınlıkları destekleyerek Azerbaycan'da istikrarsızlığı artırmaya ve Rusya ile Elçibey'in siyasetini zayıflatmaya ve Azerbaycan'daki istikrarsızlığı körüklemeye çalışmıştır. Haziran 1993 yılında iç ve dış politikadaki başarısızlıklar Elçibey'in iktidarı kaybetmesine neden olmuş ve Elçibey'in ardından daha ılımlı olan eski komünist Haydar Aliyev iktidara gelmiştir.¹¹⁷

Aliyev komşularına karşı daha dengeli politikalar yürütmüş ve aşırı milli duruşlardan kaçınmıştır. Ancak İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkide gerginlik devam etmiştir. Bu gerginliğin devam etmesinin nedeni Hazar Denizi'nin durumu, Bakü-Ceyhan-Tiflis hattının

yapımı ve 1995 yılında petrolün ithalatı konusunda imzalanan “Yüzyılın Anlaşması”nın İran’ı kızdırmasıydı.

İkili ilişki 2001 Temmuz’unda bozulmaya başlamıştır. Bunun nedeni British Petroleum’un (BP) Azerbaycan yönetimi altında sorunlu petrol alanının bulunduğu yerlerde operasyonlar yapması ve İran’ın savaş gemilerini bu bölgeye yeniden göndermesiydi. İki devlet arasındaki kasvetli ve yoğun hareketlenmelerden sonra her iki taraf daha faydacı bir yaklaşıma sahip oldu.¹¹⁸ Ancak son üç beş yıldır 90’lardan beri devam eden İran’ın Azerbaycan’a rejim ihracı politikası gün yüzüne daha fazla çıkmaya başladı. Bunun nedeni Demirtepe’ye göre İran’a Batı’dan bir müdahale yapılacak konusu konuşulduğu dönemde bu müdahalenin Türkiye’den ziyade Azerbaycan’daki üsler kullanılarak yapılacak haberlerinin yayılmasıdır.¹¹⁹ Bu durum İran’ın Azerbaycan hakkında daha fazla bilgi alması ihtiyacını doğurmuştur. İstihbari çalışmaların yoğunlaşmasının Azerbaycan tarafından daha net fark edilmesi ise tarafların karşılıklı tavır almasına ve güvensizliğin derinleşmesine neden olmuştur. Bu da Azerbaycan tarafından Azeri kartının oynanmasını sağlamıştır. Örneğin İran Azerbaycan’daki başörtüsü yasasını gündeme getirerek Müslümanlara zulüm yapıldığını ifade ederken, Azerbaycan da kontrollü olarak milliyetçi söylemlere mecliste izin vermiştir. Bu kapsamda iktidarın milletvekilleri güneydeki Azerilerle birleşilecek açıklamaları yaparken Güney Azerbaycan’daki derneklerle mecliste toplantılar düzenlenmiştir.

Kültürel unsurlar olduğu kadar politik ve ekonomik yakınlaşmalarla beraber taraflar arasındaki ilişkinin değişmeye başladığını söylemek mümkün. Örneğin politik alanda Azerbaycan İran’ın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olması gerektiğini savunurken diplomasiden yana tavır alarak İran karşıtı koalisyonu katılmayı reddetmiştir. Her iki taraf birbirinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek anlaşma imzalamış ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı işbirliği yapılmıştır. Ekonomik alanda, enerji ve gaz değişimi anlaşması sağlanmış ve İran, Bakü petrolünün Basra Körfezi’ne geçişi konusundaki ilgisini açıklamıştır. Ayrıca Azerbaycan’ın ilk başbakan yardımcısı Rusya’dan alınan gazın fiyatının yüksek olduğunu belirterek İran ile anlaşmaya başlayacaklarını belirtmiştir. Her iki ülke Kuzey-Güney Koridorunda ve TRACECA çerçevesinde altyapı anlaşması imzalamıştır. Kültürel ilişkinin büyütülmesi için de İran-Azerbaycan Dostluk Derneği kurulmuştur.¹²⁰

Sonuç olarak Azerbaycan’ın İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerine olan yakınlığı ve Türkiye üzerinden geliştirdiği stratejisi İran’ı kaygılandıran en önemli etkidir. Buna karşılık İran’ın Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan’ı desteklemesi Bakü yönetimi tarafından

teпкиyle karşılanmış ve nedeniyle her iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin tansiyonu dönem dönem yükselmiştir.¹²¹

SONUC

İran yaşanan son iki dünya savaşında işgal edilmiş, savaşlardan sonra da enerji kaynakları zenginliği nedeniyle büyük güçlerin rekabet alanına dönmüştür. Bahse konu şartlar neticesinde İran'da sağlıklı bir devlet ve sosyal yapı tesis edilememiştir. Bu nedenle geçmişteki siyasi faaliyetler de göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan Türklerine kuşkuyla yaklaşıldığı görülmektedir. Bu kapsamda kimi zaman ana dilde yayın yapmaları yasaklanmış, kimi zaman anadilde öğretimleri yasaklanmış hatta çocuklarına Türkçe isim koymalarının yasak olduğu dönemler olmuştur. Güney Azerbaycan Bölgesi ekonomik ve sosyal yönden zayıflamış, halk işsizlik nedeniyle ülkenin diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Güney Azerbaycan bölgesindeki homojen Azerbaycanlı nüfus yapısının dağıtılması maksadıyla bölge eyaletlere ayrılmıştır.

Azerbaycan Türkleri İran'ın tüm sancılı değişim dönemlerinde ön plana çıkmayı başaran bir topluluk olmuştur. Yeniliğe, çağdaşlaşmaya ve demokratikleşmeye yönelik siyasi hareketlerde rol alan bu topluluk İran iç politikasında etkin roller üstlenmiştir. Bu etkin rolün İran iç politikasında devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak İran'da ulus-devlet oluşumu tek dil, tek din, tek mezhep ve tek ırk anlayışına dayanarak tasarlandığı için, tüm devlet planlamaları da bu görüşe göre yapılmış ve yapılanmaktadır. Bunu yaşamın bütün alanlarında görmek mümkündür. Bu anlayışa göre vatandaşlar birinci dereceli Fars ve **Arı** ırkından olan veya başka ırktan olup da kendi kimliğinden vazgeçerek Fars ve **Arı** kimliğini kabul edenler ve Fars olmayanlar ikinci dereceli vatandaşlar olarak ayrılmaktadır. Bu anlayışın Güney Azerbaycan Türkleri'nin aleyhine getirdiği siyasi, ekonomik ve kültürel ayrımcılıklar kendisini İslami rejim olarak nitelendirilen İran İslam Cumhuriyeti tarafından da devam ettirilmektedir. Tüm siyasi ve ekonomik kararlar bu çerçevede alınmaktadır. Bunun içinde Güney Azerbaycan Türklerine yönelik 1925'ten beri bu kültürü ve kimliği Fars ve İranlılık potasında eritme politikası devam etmiştir.

Kuzey Azerbaycan ise coğrafi ve nüfus olarak küçük olmasına rağmen siyasi, ideolojik ve kültürel olarak Azeri nüfusunun merkezidir. Ancak ülke coğrafi konumundan dolayı içerde ve dışarda müttefik aramak zorundadır. Güney Azerbaycan potansiyel olarak gelecekte Azerbaycan'ın dostu olabilir. Azerbaycan Cumhuriyetinde de Birleşik Azerbaycan nosyonu güçlü şekilde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde İran’da yaşayan Azeriler, İran’ın toprak bütünlüğüne yönelik herhangi bir tehdit oluşturmamak kaydıyla kendilerini rahatça ifade edebilecekleri alanlar ve daha kapsayıcı bir yönetim anlayışı talep etmektedirler. Ancak Tahran, benimsediği söylem ve uygulamaları gereğince uluslararası alanda bir güvenlik devleti profili çizmektedir. Söz konusu talepleri, güvenlik kaygıları nedeniyle rejime yönelik birer tehdit olarak gören İran, Azerilerin isteklerine cevap verme konusunu ağırdan almaktadır. İran yönetiminin bu tür yaklaşımları ileride çözülemeyecek sonuçlarla karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Tahran’ın bu tür yaklaşımları sadece İran iç siyaseti bağlamında değil bölgesel düzeyde de kendisini ileride daha ciddi sorunlarla baş başa bırakabilir.

¹ Yrd. Doç. Dr. Bayram Sinkaya, Kişisel Konuşma, 10 Ekim 2014.

² Age.

³ Dr. Kaan Dilek, Kişisel Konuşma, 25 Ekim 2014.

⁴ Ahmet Haşimi, Kişisel Konuşma, 1 Kasım 2014.

⁵ Doç. Dr. Turgut Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.

⁶ Hamid Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet Dayanışma mı, Çekişme mi?”, 2009, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Hamid Ahmedi, Çev: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul.

⁷ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.

⁸ Brenda Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği, 2008, Çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. ss.20-22.

⁹ Age. s.25.

¹⁰ Bilgehan A. Gökdağ ve M. Rıza Heyet, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, 2004, S.30, s.52.

¹¹ Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği, s.58-59.

¹² Gökdağ ve Heyet, s.51-84.

¹³ Aygün Attar, (Haşimzade) İran’ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde), 2006, Divan Yayıncılık, Ankara, ss.327-328.

¹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde 19, <http://www.mut.ac.ir/legal/asasi.pdf> (E.T. 01.11.2015)

¹⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde 15, <http://law.persianblog.ir/post/10/> (E.T. 01.11.2015)

¹⁶ Salar Seyfeddin, İran Anayasasının Patolojik Çözümlemesi-Siyasi Geçmiş, 2014, <http://www.seyfodini.blogspot.com/>, (E.T. 01.11.2015)

¹⁷ Dr. Nasib Nassibli (Nasibzade), The Azerbaijan Question in Iran: A Crucial Issue For Iran's Future, 1998, <http://www.zerbaijan.com/azeri/nasibzade2.html>, (E.T. 25.09.2015)

¹⁸ Central Intelligence Agency, The World Factbook, 2013, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (E.T. 25.09.2015)

¹⁹ Afshin Molavi, Iran’s Azeri Question: What Does Iran’s Largest Ethnic Minority Want?, <http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav041503.shtml> (E.T. 25.09.2015)

²⁰ Hussein D. Hassan, Iran: Ethnic and Religious Minorities, Congression Research Service, 2007, s. 4.

²¹ Yahya Zekai, “Türkçe’nin Azerbaycan’a Girişi Nasıl Oldu”, 2011, Tahran Üniveristesi, Vatanyolu Dergisi, s.13, <http://www.iranboom.ir/iranshahr/tireh-ha/2125-chegonegi-rah-yaftan.html> (E.T. 25.10.2015)

²² Nadir Peymani, “Azerbaycanlılara (İran Azerileri/İran Türkleri) Türk Demek Doğru Değil.” başlıklı makale, <http://www.tatha.fagig.com/torkgoftan.htm> (E.T. 25.09.2015)

-
- ²³ Willem Floor ve Hasan Javadi, *The Role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran*, 2013, Routledge, s. 570
- ²⁴ Age, s. 574.
- ²⁵ Age, s. 573
- ²⁶ Age.
- ²⁷ Akademik Perspektif, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, 2013, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/>, (E.T. 25.09.2015)
- ²⁸ Age.
- ²⁹ Brenda Shaffer, *The formation of Azerbaijani collective identity in Iran*, *Nationalities Papers*, C. 28, s. 3, 2000, s. 451.
- ³⁰ Age, s.452.
- ³¹ Human Rights Watch Report, *Iran religious and ethnic minorities: Discrimination in Law And Practice*, 1997, C.9, S.7, s.27, http://www.hrw.org/legacy/reports/1997/iran/Iran-06.htm#P397_84566, (E.T. 20.11.2014)
- ³² Akademik Perspektif, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I : Güney Azerbaycan, 2013.
- ³³ Hassan, s.4.
- ³⁴ Age.
- ³⁵ İran'da tahkir protestosu devam ediyor, <http://www.ankarastrateji.org/haber/i-randa-tahkir-protestosu-devam-ediyor/> (E.T. 12.11.2015)
- ³⁶ Abbas Vali, *The Kurds and Their 'Others': Fragmented Identity and Fragmented Politics*, *Comparative Studies of South Asia*, 1998, *Africa and the Middle East*, C.18, S. 2, s. 88.
- ³⁷ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.
- ³⁸ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.
- ³⁹ Nasib Nasibzade, *The Azeri Question in Iran: A Crucial Issue for Iran's Future*, <http://www.azeri.dk/en/articles/The%20Azeri%20Question%20in%20Iran.pdf>, (E.T. 25.09.2015)
- ⁴⁰ A.g.e s.3.
- ⁴¹ A.g.e. s.2.
- ⁴² Alberto Priego, *The Southern Azerbaijan Question And Its Implications For Iranian National Identity*, <http://www.worldsecuritynetwork.com/Iran/Priego-Alberto/The-Southern-Azerbaijan-Question-And-Its-Implications-For-Iranian-National-Identity> (E.T. 25.09.2015)
- ⁴³ Ali M. Koknar, *Iranian Azeris: A Giant Minority*, *Policy Watch*, 2006, s.2, <file:///C:/Users/Sony/Downloads/iranian-azeris-a-giant-minority.pdf>, (E.T. 25.09.2015)
- ⁴⁴ Dr. Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, 2008, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.164.
- ⁴⁵ Shaffer, *The formation of Azerbaijani collective identity in Iran*, s.453.
- ⁴⁶ Hamid Ahmadi, *Unity within Diversity: Foundations and Dynamics of National Identity in Iran*, 2010, Routledge, s.133.
- ⁴⁷ Shaffer, *The formation of Azerbaijani collective identity in Iran*, s.461.
- ⁴⁸ Age, s.462.
- ⁴⁹ Soyalp Tamçelik, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye – İran İlişkileri*, 2014, Gazi Kitabevi, Ankara, s.42.
- ⁵⁰ Nikki R. Keddie, *Moder Iran, Roots and Results of Revolution*, 2003, Yale University Press, s.249.
- ⁵¹ Brenda Shaffer, *The formation of Azerbaijani collective identity in Iran*, 2000, *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, C.28, S.3, s.464
- ⁵² Age. s.466

⁵³ Age. s.465

⁵⁴ Age. s.466

⁵⁵ Robert Olson, The ‘Azeri’ question and Turkey-Iran relations, Nationalism and Ethnic Politics, 2002, C.8, S.4, s. 73

⁵⁶ Age. s.67

⁵⁷ Age. s. 64

⁵⁸ Alberto Priego, The Southern Azerbaijan Question And Its Implications For Iranian National Identity, <http://www.worldsecuritynetwork.com/Iran/Priego-Alberto/The-Southern-Azerbaijan-Question-And-Its-Implications-For-Iranian-National-Identity> (E.T.09.11.2015)

⁵⁹ Age.

⁶⁰ Age.

⁶¹ Arif Keskin, İran'da Azerbaycan -Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi, 2006, Stratejik Analiz, S.75, ss.31-36

⁶² Nazila Ghanea ve Binesh Hass, Seeking justice and an end to neglect: Iran's minorities today, 2011, Minority Rights Group International, s.3.

⁶³ İran'da tahkir protestosu devam ediyor, <http://www.ankarastrateji.org/haber/i-randa-tahkir-protestosu-devam-ediyor/> (E.T. 12.11.2015)

⁶⁴ International Federation for Human Rights, The Hidden Side of Iran: discrimination against religious and ethnic minorities, Paris, FIDH – International Federation for Human Rights, 2010, <http://www.fidh.org/IMG/pdf/IrandiscrimLDDHI545a.pdf>; ‘Azeris feel Iranian pressure’, BBC News, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/8516682.stm>. (E.T.09.11.2015)

⁶⁵ Akademik Perspektif, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I : Güney Azerbaycan, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/> (E.T.09.11.2015)

⁶⁶ Azeriler Ayaklandı, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-193493> (E.T.09.11.2015)

⁶⁷ Azeriler Anadilde Eğitim İstiyor.,2012, <http://www.timeturk.com/tr/2012/09/22/azeriler-den-iran-a-turkce-tepkisi.html> (E.T. 10.08.2015)

⁶⁸ Celil Sağır, İran'da Temmuz Sıcak Gececek, 2003, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-10591-36-iranda-temmuz-sicak-gececek.html> (E.T. 10.08.2015)

⁶⁹ Ömer Şerif, Güney Azerbaycan, 2009, <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=185&lang=1> (E.T. 10.08.2015)

⁷⁰ A.g.e s.3.

⁷¹ Abbas Djavadi, Iran's Ethnic Azeris And The Language Question, 2010, http://www.rferl.org/content/Irans_Ethnic_Azeris_And_The_Language_Question/2103609.html (E.T. 10.08.2015)

⁷² United Nations, 1981, Question of the Violation of Human Rights and Fundamental Freedoms in Any Part of The World, s. 19

⁷³ Celil Sağır, Asimile Olmak İstemiyorlar, 2002, Aksiyon Dergisi, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-8732-32-asimile-olmak-istemiyorlar.html>, (E.T. 09.10.2015)

⁷⁴ Aydın Albayrak, Iranian Azeris set up national council in Turkey, aspire for independence, <http://www.todayszaman.com/news-280353-iranian-azeris-set-up-national-council-in-turkey-aspire-for-independence.html>, (E.T. 09.10.2015)

-
- ⁷⁵ Afshin Molavi, Iran's Azeri Question: What Does Iran's Largest Ethnic Minority Want?, <http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav041503.shtml> (E.T. 02.11.2015)
- ⁷⁶ Age.
- ⁷⁷ Age.
- ⁷⁸ Age.
- ⁷⁹ Dr. Kaan Dilek, Kişisel Konuşma, 25 Ekim 2014.
- ⁸⁰ Afshin Molavi, Iran's Azeri Question: What Does Iran's Largest Ethnic Minority Want?
- ⁸¹ Age.
- ⁸² İran ve Azerbaycan İlişkilerinin Patolojisi, Caucasus Studies Institute, <http://www.ccsi.ir/vdccaqs82bq4.la2.html> (E.T.11.11.2015)
- ⁸³ Nasib Nasibzade, The Azeri Question in Iran: A Crucial Issue for Iran's Future, <http://www.azeri.dk/en/articles/The%20Azeri%20Question%20in%20Iran.pdf> (E.T.11.11.2015)
- ⁸⁴ Age.
- ⁸⁵ Sarıkaya, s. 166.
- ⁸⁶ Nasibzade, The Azeri Question in Iran: A Crucial Issue for Iran's Future.
- ⁸⁷ Alberto Priego, The Southern Azerbaijan Question And Its Implications For Iranian National Identity, <http://www.worldsecuritynetwork.com/Iran/Priego-Alberto/The-Southern-Azerbaijan-Question-And-Its-Implications-For-Iranian-National-Identity> (E.T.11.10.2015)
- ⁸⁸ Age.
- ⁸⁹ Aydın Albayrak, Iranian Azeris set up national council in Turkey, aspire for independence, <http://www.todayszaman.com/news-280353-iranian-azeris-set-up-national-council-in-turkey-aspire-for-independence.html>, (E.T.11.10.2015)
- ⁹⁰ Azeris feel Iranian pressure, 2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8516682.stm>, (E.T.11.10.2015)
- ⁹¹ Ahmed Haşimi, Kişisel Konuşma, 1 Kasım 2014.
- ⁹² İlhan Bardakçı, 1995, İranda Azerilere Baskı mı?, http://www.zaman.com.tr/ilhan-bardakci/iran-da-azeriler-e-baski-mi_346171.html (E.T.11.10.2015)
- ⁹³ Age.
- ⁹⁴ Celil Sağır, Asimile Olmak İstemiyorlar, 2002, Aksiyon Dergisi, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-8732-32-asimile-olmak-istemiyorlar.html>, (E.T.11.10.2015)
- ⁹⁵ Age.
- ⁹⁶ Eldar Mamedov, 2012, Azerbaijan: American Neo-Con Meddling Threatens to Bring Balkan-Style Mess to Iran, <http://www.eurasianet.org/node/66134> (E.T.11.10.2015)
- ⁹⁷ Shaffer, The formation of Azerbaijani collective identity in Iran, s.460.
- ⁹⁸ Age. s.469.
- ⁹⁹ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.
- ¹⁰⁰ Shaffer, The formation of Azerbaijani collective identity in Iran, s. 468.
- ¹⁰¹ Tadeusz Swietochowski, 1999, Azerbaijan: Perspectives from the crossroads, Central Asian Survey, C.18, S.4, s.424
- ¹⁰² Age.
- ¹⁰³ Age. s.425
- ¹⁰⁴ Age.
- ¹⁰⁵ Age.
- ¹⁰⁶ Olson, s.75
- ¹⁰⁷ Salar Seyfeddin, "Bir Cumhurbaşkanı Olarak İlham (Aliyev)" başlıklı kitaba cevap, <http://iranhci.tabrizu.ac.ir/fa/contents/conference/tarikhneghari-dra-jomhour-i-azarbajjan/> (E.T. 10.09.2015)

¹⁰⁸ Swietochowski, s..425

¹⁰⁹ Age.

¹¹⁰ Priego, The Southern Azerbaijan Question And Its Implications For Iranian National Identity.

¹¹¹ Age.

¹¹² Dr. Nasib Nassibli, 1998, The Azerbaijan Question in Iran: A Crucial Issue For Iran's Future, <http://www.zerbaijan.com/azeri/nasibzade2.html> (E.T. 10.09.2015)

¹¹³ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.

¹¹⁴ İran ve Azerbaycan İlişkileri: Fırsatlar ve Çabalar, <http://www.ghatreh.com/news/nn20526967/> (E.T. 10.09.2015)

¹¹⁵ Güney Azerbaycan'da Neler Oluyor? , <http://www.azerbaycankulder.org/guney.aspx>, (E.T.07.08.2015)

¹¹⁶ Kaweh Sadegh-Zadeh, 2008, Iran's Strategy in the South Caucasus, http://www.cria-online.org/2_5.html (E.T. 09.09.2015)

¹¹⁷ Age.

¹¹⁸ Age.

¹¹⁹ Demirtepe, Kişisel Konuşma, 10 Kasım 2014.

¹²⁰ Sadegh-Zadeh, Iran's Strategy in the South Caucasus.

¹²¹ “دلایل و ریشه های افزایش تنش در روابط ایران و آذربایجان”, “Azerbaycan-İran İlişkilerindeki Gerginliğin Artmasındaki Sebepler”, <http://aftabnews.ir/vdcm1dymw6dtea.igiw.html> , Erişim Tarihi: 09.09.2014.